

Nacionalni diskurs albanskih humanista krajem 15. i početkom 16. stoljeća

Bikaj, Albert

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:176737>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Albert Bikaj

NACIONALNI DISKURS ALBANSKIH HUMANISTA

KRAJEM 15. I POČETKOM 16. STOLJEĆA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: dr sc. Luka Špoljarić

Zagreb, 2021.

Sadržaj

Summary	3
1. Uvod	4
Historiografija o albanskim humanistima.....	6
Metodologija i struktura rada.....	9
2. Humanisti, renesansni pokret i nacionalni diskurs	12
2.1. Društveno– politički kontekst geneze ideje o naciji.....	12
2.2. Humanisti i renesansni pokret.....	14
2.3. Humanisti kao zastupnici nacija	15
Talijanski i francuski humanisti.....	15
Njemački humanisti	16
Dalmatinski humanisti.....	18
3. Albanska nacionalna zajednica u Veneciji i humanisti kao njezini glasnici	20
3.1. Albanska nacionalna zajednica u Veneciji	20
3.2. Albanski humanisti u Veneciji i njihova djela	25
Demetrio Franco	26
Marino Becichemo.....	28
Marino Barlezio	30
4. Nacija u djelima albanskih humanista	33
4.1. Mit o podrijetlu nacije	33
4.2. Nacionalni prostor i geografija	36
4.3. Nacionalna karakterologija.....	37
4.4. Nacionalni heroji.....	40
Skenderbeg	40
Humanisti kao heroji nacije	46
4.5. Grad kao nacionalni <i>locus amoenus</i>	46
Skadar kao nacionalni <i>locus amoenus</i>	47
Kruja kao nacionalni <i>locus amoenus</i>	53
5. Zaključak	57
Bibliografija	60

Summary

National discourse of the Albanian humanists

at the End of the 15th and the Beginning of the 16th Centuries

Albert Bikaj

Supervisor: dr. sc. Luka Špoljarić

This thesis examines Renaissance humanist authors' works as well as the origins, creation, and evolution of national discourse in Europe, with particular focus on Albania. It is the first imagological analysis of Albanian humanists' national discourse. It is based on the theory of the Swiss historian Caspar Hirschi which challenges the mainstream modernist theories and historiography of the national discourse which present it as a modern phenomenon. Hirschi's constructivist theory has its roots in medieval sources and authors, namely Renaissance humanists from Germany, Italy, and France, whose writings are analysed and regarded as founding fathers of national speech. Various national humanists are discussed as examples. The main focus of this thesis is placed on the Albanian community in Venice, especially the Albanian humanists, Demetrio Franco, Marino Barlezio and Marino Becichemo as constructors of the Albanian national discourse. In addition, the thesis outlines the ideological background of the Albanian historiography. The Albanian humanists' chronicles and biographies are analysed by using the topological analysis proposed by Zrinka Blažević. The topoi analyzed are: the myth of the common origins, national space and geography, national characterology, and national heroes.

Key words: Medieval Albania, renaissance humanism, national discourse.

1. Uvod

Nacionalni diskurs i humanizam, iz suvremene perspektive, na prvi pogled izgleda da nemaju dodirnih točaka; štoviše, za dobar dio povjesničara – i ne samo povjesničara – predstavljaju suprotne vrijednosti. Pri čemu nacionalizam, još kada se to odnosi na 15. i 16. stoljeće, zvuči anakronično. Stoga, prije nego počinjemo se baviti ovim pitanjem, potrebno je prvo razmotriti koncept nacionalizma.

U historiografiji postoje razne teorije i zaključci o fenomenu nacionalizma i njegovu razvoju. Ovim fenomenom zadnjih dva stoljeća bavili su se razni društveni znanstvenici, uslijed čega je spektar tumačenja postao širok te je bilo i raznih odgovora, počevši od romantičarskih primordijalista koji su smatrali da su nacije „uvijek“ postojale te da je nacionalizam prirodna pojava, pa sve do modernističkih interpretacija, po kojima ideja o naciji je zapravo društveni i politički konstrukt koji se pojavio krajem 18. stoljeća s Francuskom revolucijom. Od druge polovice 20. stoljeća najviše se afirmira modernistička teza, koja je zapravo dominantna u suvremenoj historiografiji ali i ostalim društvenim znanostima.¹ Mnogi povjesničari, kao i mnogi društveni znanstvenici, taj pristup skoro i ne dovode u pitanje.

Međutim, možemo li reći da su diskusije o nacionalizmu završene? Vodeći kritičar modernističkog pristupa, švicarski povjesničar Caspar Hirschi, kao i eminentni povjesničari poput Adriana Hastingsa i Stevena Grosbyja, smatraju da nisu.² Hirschi nudi novu konstruktivističku paradigmu o porijeklu i razvoju nacionalizma. Formiranje diskursa i ideje nacionalizma Hirschi vidi kao povijesni proces, a njegove korijene smješta u kulturni i politički kontekst kasnosrednjovjekovne katoličke Europe.³ Njegovi su argumenti fokusirani na lingvističke dokaze, tumačenje primarnih izvora te intelektualno i političko nasljeđe Rimskog Carstva. Ključnu ulogu u razvoju nacionalnog diskursa pripisuje humanistima koji

¹ Caspar Hirschi, *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany* (Cambridge: Cambridge University Press, 2011), 2.

² Adrian Hastings, *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism* (Cambridge: Cambridge University Press, 1997); Steven Grosby, prikaz *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, od Caspar Hirschi (review no. 1281) <https://reviews.history.ac.uk/review/1281> (pristup: 15.3. 2021).

³ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 2.

su pisali o nacionalnim temama.⁴ Iako Hirschi u raspravu uvodi i francuske i talijanske humaniste, glavni predmet njegova istraživanja su njemački humanisti i njihov nacionalni diskurs.

Za razumijevanje razvoja modernog nacionalizma Hirschi ističe ulogu povjesničara, koji su uživali privilegirani položaj tumača nacionalne prošlosti i identiteta, te su u tom smislu krojači nacionalizma. Zapravo, naglašava da su njihove ideje tokom 18., 19. i 20. stoljeća, kao nikada prije, imale jak utjecaj na društvo, političare i oblikovanje politike.⁵ Međutim, posljedice nacionalističke ideologije, Drugi svjetski rat prije svih, imale su snažan utjecaj za negativno razmatranje nacionalizma i razvoj anti–nacionalističke misli. Ideja da je nacija kao koncept svoje početke ima u ranom novom vijeku bila je poznata u historiografiji, no svakako razvojem nove modernističke teorije nacionalizma (tzv. *modernist turn*) 70ih i 80ih godina 20. stoljeća, ta se ideja napustila. Među ključnim predstavnicima modernističke teorije možemo nabrajati Karla Deutscha, Ernesta Gellnera, Erica Hobsbawma i Benedicta Andersona.⁶ Međutim, ovdje se može primijetiti utjecaj osobnih uvjerenja te subjektivnost povjesničara. To se u prvom redu vidi kod i dalje aktivnih nacionalističkih povjesničara, ali vidi se isto tako i kod modernista koji zauzimaju izrazito anti–nacionalistički pristup. Između ostalog Hirschi ističe ulogu etničkog podrijetla te ideološko uvjerenje spomenutih povjesničara.⁷ Svakako, bez obzira na vlastita politička uvjerenja, ne smijemo zanemariti činjenice koje se tiču povijesti nacionalizma.

Iako, kao što smo ranije naglasili dominaciju modernističke teorije važno je spomenuti njihove kritičare. Među prvima vrijedi spomenuti reakciju grupe povjesničara, posebno francuskih, koji su kritizirali modernistički pristup i anti–nacionalni sentiment.⁸ Drugoj grupaciji pripadaju medievisti koji se ne slažu u potpunosti s idejom da početke nacionalizma nalazimo u 18. stoljeću – i to zbog jednostavnog razloga, što su, za razliku od modernista, upoznati s kasnosrednjovjekovnim izvorima.⁹

⁴ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 2-3.

⁵ Ibid., 4.

⁶ Ibid., 4, 5, 6.

⁷ Ibid., 6.

⁸ Ibid., 7-8.

⁹ Ibid., 7; Vidi: Norman F. Cantor, *The Civilization of the Middle Ages: a completely revised and expanded edition of Medieval history, the life and death of a civilization*, (Harper Perennial, 1994), 50–51, 89, 91, 127, 355, 368–69, 456, 486, 500, 501, 508.

Hirschijev pristup je drugačiji, jer se zasniva na obje kritike modernističke teorije. Oslanjajući se na kasnoantičke i kasnosrednjovjekovne izvore Hirschi iznosi argument kako se nacionalizam nije razvio dinamično samo u 18. stoljeću, kako tvrde modernisti, već da postoji postupan razvoj od antičkog Rima do humanista u 15. st. Osim antičkih rimskih autora, on se fokusira na njemačke i ostale europske humaniste, dok za metodološki pristup služi se konstruktivističkom paradigmom.¹⁰

Hirschijeva kritika odnosi se na Gellnera i Andersona. Kritizira Gellnera i njegovu tezu da da je društvo prije moderne epohe bilo „prirodno i agrarno“, a da je nacionalizam fenomen industrijaliziranog modernog društva. Njegove teze smatra pogrešnim jer su nedosljedne i pod utjecajem romantičarskih ideja.¹¹ Andersonovu tezu o „imaginarnim zajednicama“ kritizira kontrargumentom da sve što danas postoji je trebalo izmisliti, što ne umanjuje niti može negirati stvarno postojanje. Također, negira njegovu drugu tezu da se nacionalizam razvio kao posljedica sekularizacije društva, spomenuvši razne povijesne primjere iz europske povijesti (poput Irske) gdje su se nacionalizam i religija ispreplitale.¹²

Ovaj rad preuzima Hirschijevu paradigmu i razvija je na primjeru albanskih renesansnih humanista. To su Marino Barlezio, Marino Becichemo i Demetrio Franco, a ono što je svima zajedničko jest da su svi djelovali u Veneciji, da su bili dijelom lokalne albanske nacionalne zajednice i da su pisali djela u čast nacije. Cilj je ovog rada dati pregled njihovih života i djela i smjestiti ih u društveno-politički kontekst, te topološki analizirati njihov nacionalni diskurs.

Historiografija o albanskim humanistima

Djela spomenutih albanskih humanista služila su, i nastavljaju služiti, kao važni izvori povjesničarima koje zanima životopis Gjergja Skenderbega, vodećeg albanskog velikaša 15. stoljeća i za albanske humaniste velikog nacionalnog heroja. To posebno možemo reći za moderne albanske povjesničare. Modernim nacionalistički orijentiranim povjesničarima ali i piscima, između ostalog, ova djela su služila i za promidžbu i konstrukciju nacionalnog diskursa i dokaz Skenderbegova etničkog podrijetla, kao i njegove važnosti kao „oca nacije“. U svakom slučaju, iako su ta humanistička djela povezana sa nacionalizmom i nacionalnim

¹⁰ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 9.

¹¹ *Ibid.*, 26, 33.

¹² *Ibid.*, 48.

identitetom, suvremeni albanski povjesničari, ali i drugi, najmanje su se bavili kritičkom analizom nacionalnog diskursa, uzimajući nacionalni diskurs humanista zdravo za gotovo.

S druge strane, u europskoj historiografiji djelima tih humanista, pogotovo djela Marina Barlezija, pristupalo se kritički i problematizirala njihova vjerodostojnost.¹³ Prvi Barlezirov kritičar bio je talijanski humanist Paolo Giovio (1483–1552), koji je kritizirao njegov nacionalni sentiment i doveo u pitanje vjerodostojnost biografije. Prema njemu, skadarski humanist je zbog domoljublja i mržnje prema Osmanlijama odstupio od istine i pretjerao veličanjem Skenderbega.¹⁴ Sličan stav je djelio i prosvjetiteljski povjesničar Edward Gibbon (1737–1794), koji je Barleziovo djelo smatrao „nacionalnom poviješću“ i to nevjerodostojnom.¹⁵

Prvi albanski autor koji je tumačio Barlezija i Bechicema bio je Francesco Bianchi.¹⁶ Problematika kojom se bavio bila je nacionalne naravi, tj. Skenderbegovo etničko podrijetlo – tema koja je manje–više prisutna i danas. Godine 1636. Bianchi je objavio apologiju kojom je elokventno nastojao dokazati Skenderbegovo albansko podrijetlo i pobiti tezu bosanskog biskupa Ivana Tomka Mrnavića koji je smatrao da je albanski junak bio slavenskog podrijetla.¹⁷ Što se tiče nacionalnog diskursa, Bianchi je smatrao Barlezija patriotom i „vrlo opreznim“ piscem koji je htio „rasvijetliti epirska pitanja“.¹⁸

Od modernih albanskih povjesničara, Fan S. Noli Barlezija smatra panegiričkim piscem,¹⁹ dok ga Athanas Gegaj prikazuje Barlezija kao humanista koji je ciljao probuditi nacionalni sentiment svojih sunarodnjaka, slaveći Skenderbega kao nacionalnog junaka i dostojnog

¹³ Tim pitanjima su se bavili albanolozi poput Jacoba Fallmerayera, Nicolae Iorga, Konstantin Jireček, Francisc Pall, Franz Babinger itd.

¹⁴ Paulus Jovius, *Elogia doctorum virorum ab avorum memoria publicatis ingenii monumentis illustrium* (Antverpiae, 1557), 265: *Aequavit enim hic vir amore patriae, et Barbarorum odio a fide procul abductus, Epirotae reguli virtutem antiquis heroibus, ita ut iustam egregie factorum gloriam, dum supra aequum in laudes prorumpit, suspicione mendacij eleuisse censeatur.*

¹⁵ Edward Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, vol.6. (Philadelphia: Lippincott, 1878), 360: *In the old and national history of Marinus Barletius, a priest of Scodra.*

¹⁶ Francisco Bianchi (sq. Frang Bardhi; 1606–1643) bio je albanski latinist, katolički teolog i Sapski biskup. U Albaniji, je poznat za latinsko-albanski riječnici i Apologiju o Skenderbegu.

¹⁷ Vidi: Franciscus Blancus, *Georgius Castriottus Epirensis vulgo Scanderbegh, Epirotarum Princeps fortissimus ac invictissimus suis et Patriae restitutus* (Venetiis: Marci Ginammi, 1636).

¹⁸ Blancus, *Georgius Castriottus*, 47: *Marinus Barletius acuratissimus Epiroticarum rerum scriptor et illustrator.*

¹⁹ Fan Stylian Noly, “Scanderbeg”, (PhD. diss., University of Boston, 1945), 12.

potomka Aleksandra Velikog i Pira Epirskoga.²⁰ Demetrija Franca, Gegaj, kao i većina modernih povjesničara, nije smatrao vjerodostojnim te ga nije analizirao niti komentirao. Svakako, Franca većina albanologa smatra domoljubom, ali s naglašenom katoličkom retorikom.²¹ Zef (Giuseppe) Valentini, albanolog, smatrao je patriotizam kao staru društveno–političku pojavu koja se posebno razvila tokom humanizma.²²

Od marksističkih povjesničara Albanije, vrijedi spomenuti Aleksa Budu, Androklija Kostollarija, Dhimitera Shuteriqija i Stefana Priftija, koji manje više dijele slične stavove. Buda je Barlezija smatrao prvim albanskim povjesničarem, koji je bio motiviran domoljubljem;²³ Kostollari ga predstavlja kao budioca nacionalne svijesti.²⁴ Prifti, prevoditelj Barleziovih djela, predstavlja ga kao objektivnog kroničara ali i hvalitelja domovine.²⁵ Dok ga Shuteriqi drži panegiričarom, patriotom ali i vjerodostojnim svjedokom.²⁶ Ti povjesničari, slično kao albanski romantičarski nacionalisti, pod utjecajem tadašnje politike konstruirali su narativ u skladu s dominantnom ideologijom svoga vremena. Pritom su isticali sekularizam kao drevnu i „prirodnu“ karakteristiku Albanaca, Skenderbega kao stvoritelja i branitelja nacije, a naglašavali su izolacionizam i samostalnu borbu Albanaca za slobodu.

Od glavnih suvremenih povjesničara, vrijedi spomenuti Kasema Biçokua, Krista Frasherija, Flamura Hadrija, Aurela Plasarija, Petriku Thengjillija i Pellumba Xhufija. Isključujući Plasarija, ta generacija povjesničara umanjuje religijski aspekt te veličaju nacionalni diskurs dotičnih humanista, pogotovo Barlezija. Biçoku ga smatra vjerodostojnim panegiričarem i učiteljem albanskog patriotizma.²⁷ Frasheri također smatra Barlezija patriotem koji je bio više povezan sa domovinom nego religijom, te iako panegiričan „zbog tadašnjeg stila“, ostaje vjerodostojan.²⁸ Thengjilli ga je smatrao patriotom, dodajući da je patriotizam Barleziova glavna ideja, čak iznad vjerskog sentimenta.²⁹ Pëllumb Xhufi i ostali

²⁰ Athanas Gegaj, *Arbëria dhe Gjergj Kastrioti – Skenderbe*, prev. Gjergj Gashi (Tuzi, Podgorica: Grafo Crna Gora, 2003), 20-21, 24-25.

²¹ Petrika Thengjilli, *Skenderbeu: arritje, mangësi, pikëpamje të ndryshme* (Priština: Artini, 2012), 469, 487.

²² At Giuseppe (Zef) Valentini, Matteo Sciambra, Ignazio Parrino, *Papa Kalisti III, Skenderbeu, Shqipëria dhe Kryqezata (1455-1458)*, prev. Dritan Thomallari (Tirana: Plejad, 2009), 66-70; *Skenderbeu dhe Papati 1442-1467*, prev. Ilirijana Angoni (Tirana: Plejad, 2013), 54-55, 62-65.

²³ Aleks Buda, Hyrja u *Rrethimi i Shkodrës*, od Marin Barleti (Tirana: Botimet Naimi, 1982), 5-6-20.

²⁴ Thengjilli, *Skenderbeu*, 454.

²⁵ *Ibid.*, 450.

²⁶ Dhimitër Shuteriqi, „Mbi jetën e Barletit,“ *Gjeopolitika 06* (2011): 93, 99-100.

²⁷ Kasem Biçoku, *Skenderbeu*, (Tirana, 2005), 231.

²⁸ Kristo Frashëri, *Skënderbeu, jeta dhe vepra* (Tirana: Botimet Toena, 2002), 6-7, 18-20.

²⁹ Thengjilli, *Skenderbeu*, 458, 454-466.

nacional–sekularni ustrojani povjesničari uglavnom su kritizirali katoličke ili „pro–katoličke“ albanske povjesničare, od Bianchija do Gegaja, zbog toga što su tumačili djela humanista, ali i Skenderbegov otpor Osmanlijama, u kontekstu koncepta *pro fide et patria* – koncepta koji je od ranog novog vijeka bio poznat albanskim svećenicima u katoličkim regijama Albanije.³⁰ Aurel Plasari, jedan od najvažnijih suvremenih povjesničara, humaniste smatra panegiričarima koji su pisali patriotskim sentimentom. S druge strane, kritizira nacionalističke i marksističke povjesničare koji sekulariziraju i prilagođavaju narativ albanskom nacionalizmu komunističkog razdoblja.³¹

Zanimljiv slučaj predstavljaju revizionisti, tj. povjesničari i politolozi poput Hysamedina Ferraja i Enisa Sulstarove, koji kritiziraju modernu i suvremenu nacionalističku historiografiju, te služeći se paradigmom Edwarda Saida etiketiraju albanske humaniste „katolikocentristima“, orijentalistima i rasistima. Nacionalni diskurs u potpunosti zanemaruju te pozivajući se na modernističku teoriju nacionalizma negiraju postojanje nacionalnog diskursa prije moderne epohe. Za njih, dotična djela predstavljaju tipičan kršćanski diskurs 15. i 16. stoljeća.³²

Metodologija i struktura rada

Ovaj rad je imagološka studija. Imagologija je kritički–analitički pravac koji se razvio tokom 20. stoljeća u okviru komparativne književnosti.³³ Po samoj etimologiji (gr. *imagos* = slika ili predodžba; gr. *logos* = riječ) možemo razumijeti da se bavi načinom kako vidimo, zamišljamo ili percipiramo. Ta percepcija može se odnositi na sebe (autopredodžba), na druge

³⁰ Vidi: Vitor Demaj i Mirash Marinaj, ur. *Gjergj Kastrioti „Athleta Christi“ (Përzgjedhje studimesh të Klerikëve Katolikë)* (Shkodër: Botimet Françeskane, 2018).

³¹ Aurel Plasari, *Skënderbeu, një histori politike* (Tirana: Instituti i Studimeve Shqiptare "Gjergj Fishta, 2010), 8-9, 11.

³² Enis Sulstarova, *Arratisje nga Lindja: Orientalizmi shqiptar nga Naimi te Kadareja* (Chapell Hill: Globic Press, 2006), 45-46.

³³ Zrinka Blažević, „Imagologija“, u: *Leksikon Marina Držića, Zagreb, LZMK 327* (2009). Kronološki razvoj imagologije Joep Leerssen svrstava u četiri etape. Prema njemu počinje u ranom novom vijeku, razdoblje koje smatra „arheologijom“ imagologije, „pretpovijest“ u 19. stoljeću, prvu polovicu 20. st. smatra razdobljem „proto-imagologije“ dok od druge polovice 20. st. smatra modernom razdobljem imagologije; vidi Joep Leerssen „Imagologija: povijest i metoda“, u *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić, (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 169-173.

(heteropredodžba), ali i kao percepcija drugih o nama (metapredodžba).³⁴ Dotična metoda se razvila u okviru komparativne književnosti za proučavanje percepcije odnosno predodžbi i stereotipa o nacijama u književnosti; kasnije se razvila i u ostalim disciplinama.

Imagologija bavi se analiziranjem fenomena alteriteta i alijeniteta tj. analizom konstrukcija i načinom predstavljanja kolektivnih identiteta koji mogu biti nacionalni, religiozni, društveni, rasni, rodni itd.³⁵ Posebno se pritom bavi analiziranjem Drugog i načina na koji se Drugi percipira—obično kao posebnost, neobičnost ili anomalija.³⁶ Daniel–Henry Pageaux nabraja tri aksiološke kategorije predodžbi o Drugome: 1. *mania* (Drugog se smatra superiornijim, te služi kao model), 2. *philia* (Drugog smatramo pozitivnim i ravnopravnim), 3. *phobia* (Drugog se smatra inferiornim).³⁷ Način na koji percipiramo Drugog je povezan sa našim uvjerenjima te na raznim faktorima koji utječu na stvaranje percepcije i predodžbe. Važno je spomenuti da za razvoj imagologije važnu ulogu ima evolucija shvaćanja nacije kao koncepta; od primordijalističkog shvaćanja tokom 19. i prve polovice 20. st. pa sve do konstruktističkog shvaćanja od druge polovice 20. st. Dakle, nacionalni karakter, kao početni istraživački fokus imagologa, smatra se konstruktom te zbog toga postoji samo kao diskurs a ne realnost.³⁸

Rad se dijeli u tri glavna poglavlja. Prvo analizira širi intelektualno–politički kasnosrednjovjekovne Europe. Ovo se poglavlje se prvenstveno oslanja na paradigmu Caspara Hirschi. Hirschi je, kazano je na početku, kritiziravši moderniste ustvrdio kako je nacionalni diskurs nastao u kasnosrednjovjekovnoj Europi kao rezultat multipolarnosti na europskoj političkoj sceni. Ključnu ulogu u njegovu razvoju igrao je pritom renesansni pokret humanista i njihovo viđenje uloge učenog govornika u društvenoj zajednici. Drugo poglavlje donosi biografije albanskih humanista, Marina Barlezija, Marina Becichema i Demetrija Franca, i pregled njihovih glavnih djela koja su govorila o naciji. K tomu smješta ih u neposredan društveno–politički kontekst u kojem su djelovali, prikazujući kulturni razvoj i organizaciju albanske zajednici u Veneciji. Treće poglavlje analizira topologiju nacionalnog

³⁴ Davor Dukić, „Predgovor o imagologiji,“ u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Polje, Ivana Brković, (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 5-12.

³⁵ Zrinka Blažević, "Imagologija." u: *Leksikon Marina Držića, Zagreb, LZMK 327* (2009); Jean-Marc Moura, "Kulturna imagologija: pokušaj kritičke povijesne sinteze" u *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić, (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 162-167.

³⁶ Leerssen „Imagologija: povijest i metoda,“ 169.

³⁷ Daniel–Henry Pageaux, „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog,“ u *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić, (Zagreb: Srednja Europa, 2009), 143-144.

³⁸ Dukić, „Predgovor o imagologiji,“ 9, 15, 20.

diskursa albanskih humanista. Analiza se oslanja na rad Zrinke Blažević koja je u svojoj monografiji *Ilirizam prije ilirizma* razvila topologiju ilirskog nacionalnog diskursa služeći se kriterijima prema kojima Anthony D. Smith definirao etničku zajednicu. Topička matrica ilirskog ideologema uključuje: zajedničko drevno podrijetlo, teritorijalna rasprostranjenost, jezično jedinstvo, nacionalna karakterologija, nacionalna geografija, nacionalne institucije, nacionalni heroji i nacionalni sveci.³⁹

³⁹ Zrinka Blažević, *Ilirizam prije Ilirizma* (Zagreb: Golden Marketing-Tehnička Knjiga, 2008), 89-90.

2. Humanisti, renesansni pokret i nacionalni diskurs

2.1. Društveno–politički kontekst geneze ideje o naciji

Nacionalni diskurs razvio se u specifičnom društveno–političkom kontekstu: u Europi tijekom kasnog srednjeg vijeka, u vrijeme kad je kontinent obilježila ne samo multikulturalnost nego i politička multipolarnost. To je vrijeme kad se s propašću univerzalističkih pretenzija careva Svetog Rimskog Carstva iz štaufovske dinastije uzdižu moćna nacionalna kraljevstva, Francuska, Engleska, Kastilja, Aragon na Zapadu, ali i Danska, Poljska i Ugarska na rubnim područjima Europe.

Dok se još od kasne antike car smatrao vrhovnim političkim autoritetom kršćanskoga svijeta, tijekom 13. i 14. stoljeća pravnici u službi europskih kraljeva razvijaju pravne koncepte kraljevstva i kralja neovisnog o autoritetu cara. Javlja se i pravna formulacija „svaki kralj u svojem kraljevstvu je car” (*rex est imperator in regno suo*). Pravnik Jacques de Revigny (1230–1296) tako predlaže francuskom kralju da iznad Rima kao središta i zajedničke domovine kršćanskoga svijeta (*patria communis*) ističe Francusku kao vlastitu domovinu (*patria propria*). Tako su kraljevstva poput Francuskog i Engleskog počele biti zamišljane kao prave domovine, pri čemu su njihovi glavni gradovi dobivali značaj Rima.⁴⁰ Taj patriotizam koji su promovirali pravnici trebao je ojačati autoritet kraljeva. Ivan Teutonac (Johannes Teutonicus O.P; 1180–1252) i Odofredo (1265) isticali su kako je obrana domovine važnija od svih vazalnih obveza, dok je Baldo degli Ubaldi (Baldus de Ubaldis) ubijanje ili žrtvovanje za domovinu slavio kao „javno dobročinstvo”. Obrana domovine postala je *casus belli*.⁴¹

Taj je patriotizam međutim imao i vjersku dimenziju. Dok se u 12. i 13. stoljeću, u vrijeme križarskih ratova, ubirao porez za obranu Svete Zemlje (*pro defensione Terrae Sanctae*), sada su kraljevi Engleske, Francuske i drugih kraljevstava počeli ubirati porez za obranu domovine, tj. kraljevstva (*pro defensione patrie/regni*).⁴² Tako je obrana „zemaljske domovine” dobila sakralni element, a glavni grad je kraljevstva postao ne samo novi Rim

⁴⁰ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 70.

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid., 66-67.

nego i novi Jeruzalem. Francusko je kraljevstvo primjerice počelo biti isticano kao nova Sveta Zemlja, *regnum benedictum a Deo*, i slavljeno kao majka, *Mere France*.⁴³

Riječ *natio* još ovdje nije igrala ključnu ulogu. Riječ dolazi od *nasci* što znači *roditi se*, a u antici se koristila u ablativu, *natione* (po rođenju), kako bi se odredilo nečije podrijetlo. Međutim od antike pa sve do kasnog srednjeg vijeka nije imala političko značenje niti emocionalni naboj. Štoviše mogla je imati i pejorativnu konotaciju, jer je često bila korištena kao antonim riječi *populus*. Dakle, *populus* je označavao civilizirane narode, *natio* barbarske. U kasnoj antici koncept se kristijanizirao, pri čemu su se pod *populus* podrazumijevali samo kršćani dok su ostali bili označeni kao barbari i heretici.

Riječ *natio* se koristila i u Europi u 12. i 13. st. kako bi se odredilo podrijetlo stranaca u geografskom smislu. Ova klasifikacija se mogla odnositi za izbjeglice, strane studente, trgovce, itd. Konkretan primjer su sveučilišta (npr. Oxforda i Bologne), bratovštine, cehovi, itd, gdje su se razni članovi organizirali prema „nacijama“, koje su imale svoje posebne svece zaštitnike, proslave, oltare, simbole itd; posebnu pažnju su dali čuvanju svoje kolektivne časti.⁴⁴

Značenje riječi *natio* počelo se mijenjati tijekom kasnog srednjeg vijeka, i to konkretno na crkvenim saborima gdje su kardinali od 13. stoljeća bili podijeljeni grupe po podrijetlu u *nationes*.⁴⁵ Ta ideja se dalje razvila na crkvenom saboru u Konstanci, sazvanom 1414. godine radi okončavanja Zapadnog raskola. Glasanje bilo uređeno prema pet nacija (*natio Anglicana, Gallicana, Germanica, Italica, Hispanica*), pri čemu se kao kriterij za definiciju nacije uzimalo političko–zemljopisno područje (*regnum*), jezik (*lingua*) i tradicije (*mores*). Žestoke rasprave oko glasanja u kojima su sudjelovali prelati i svjetovnjaci poslani od kraljeva iz svih krajeva Europe pretvorile su se u borbe u kojima se branila čast nacije.⁴⁶ U tekstovima koji su nastali na crkvenom saboru počelo se smatrati kako svi slobodni ljudi, bilo plemići ili pučani, koji dijele podrijetlo, jezik i tradicije, čine naciju i svojim djelima doprinose njezinoj časti nacije u natjecanju s drugim europskim nacijama.

⁴³ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 66-67.

⁴⁴ Ibid., 80-81; David D'Andrea, "Charity and Confraternities" u *A Companion to Venetian History, 1400–1797* (Leiden i Boston: Brill, 2013), 421–447.

⁴⁵ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 78, 79.

⁴⁶ Ibid., 80-83, 84, 87.

To međunacionalno rivalstvo u narednom stoljeću najviše su u svojim tekstovima razvili humanisti.

2.2. Humanisti i renesansni pokret

Renesansni pokret se razvio u Italiji među humanistima. Pokret je nastao, tokom tadašnje krize, kao osjećaj gubitka i čežnje za nestalom slavom prošlosti Rima i drevne civilizacije a zalagao se za obnovu obrazovanja na klasičnom latinskom jeziku što je trebalo dovesti do povratka rimske kulture i vrijednosti i povratka antike kao najsretnijeg doba talijanske povijesti.⁴⁷

Veliki impuls pokretu dao je talijanski humanist Francesco Petrarca (1304–1374). Za Petrarcau tadašnja socio-politička kriza i moralna korupcija je predstavljala svojevrsni barbarizam koji su uveli barbarski narodi sa sjevera. James Hankins smatra da njegov cilj je bio revolucionaran. Za ostvarivanje toga cilja Petrarca je masivno prepisivao, čuvao i djela antičkih autora koje je smatrao vrijednim. Njegov uzor bio je Cicero, idealni državnik-filozof te elokventni pisac koji motivira čitatelja da živi u skladu s vrlinom.⁴⁸ Petrarca je bio jedan od malobrojnih humanista u svoje vrijeme, no početkom 15. stoljeća razvila se kritična masa humanista diljem Italije koji su promovirali poznavanje latinskog jezika i stil pisanja po uzoru na Cicerona, prevođenje antičkih djela itd. Dotične vještine su postale popularne, služile kao alat za zapošljavanje u raznim institucijama te samopromociju i uzdizanje statusa.

Iako su velik dio humanista činili neprimijećeni prosječni pisci, oponašatelji poznatih humanista, kao ljubitelji antičke kulture uspjeli su širiti i popularizirati humanistički duh u akademskim i političkim institucijama.⁴⁹ Humanisti su se našli u važnim funkcijama počevši od škola, sudova, kancelarija diljem Apeninskog poluotoka.⁵⁰ Početkom 15. stoljeća humanisti su stvorili pravi kulturni pokret. Kao najistaknutije humaniste te epohe vrijedi spomenuti Gasparina Barizizza (1360–1431), Leonarda Brunija (1370–1444), Guarina

⁴⁷ James Hankins, *Virtue Politics: Soucraft and Statecraft in Renaissance Italy* (London: Belknap Press, 2019), 1, 4.

⁴⁸ *Ibid.*, 2-3, 8-9, 11-12, 15.

⁴⁹ Clémence Revest, "The Birth of the Humanist movement at the turn of the Fifteenth Century," *Annales. Histoire, Sciences Sociales-English Edition* 68, br. 3 (2013): 442-444.

⁵⁰ Hankins, *Virtue Politics*, 20; Revest, "The Birth of the Humanist Movement," 430, 435, 437.

Veronesa (1374–1460), Poggia Bracciolinija (1380–1459) i Enea Silvio Piccolomini (1405–1464).

Za razumijevanje renesansnog nacionalnog diskursa važno je razumjeti rimski koncept patriotizma, koji je najviše razvio Marko Tulije Ciceron (106–43 pr. Kr.). Za Cicerona domovina je personificirani roditelj svih zemljaka, a smatrao je da je treba poštivati čak i biti spreman žrtvovati se za nju (*defensio patriae et pro patria mori*). Obrana domovine prema Ciceronu nije samo vrlina nego moralna obveza.⁵¹ Naime, Cicero je smatrao da pravi patriot mora biti čovjek superiorne vrline, dakle čedan, uzdržan, pobožan, itd.⁵² Ali osim fizičke zaštite, dakle ratovanjem, idealni državnik–patriot mora pisati te intelektualno služiti domovini, hvaleći je (*laus patriae*). Idealni državnik je za Cicerona bio *orator doctus* (učeni govornik) i to je postao ideal kojem su težili renesansni humanisti.⁵³

2.3. Humanisti kao zastupnici nacija

Dio humanista fokus svojih odanosti usmjerili su na vlastite gradove, nastupajući kao lokalpatrioti. No mnogi su humanisti, kako talijanski tako i drugi diljem Europe, prihvatili nacionalni diskurs i počeli sebe predstavljati i kao učeni govornici u službi nacije, konstruirajući idealizirane slike vlastitih nacija.⁵⁴ Kako bi se bolje razumio intelektualni kontekst u kojem su albanski humanisti u Veneciji konstruirali vlastite slike nacije, kojima se ovaj rad bavi, vrijedi prvo napraviti kratak pregled kako su to činili humanisti iz drugih krajeva Europe.

Talijanski i francuski humanisti

Vrijedi prvo započeti s talijanskim i francuskim humanistima čiji su se nacionalni diskursi razvili u međusobnom rivalstvu. Francesco Petrarca bio je jedan od prvih humanista koji su počeli razvijati talijanski nacionalni diskurs. On je odbacio koncept *translatio imperii* ustvrdivši da Rimsko Carstvo može biti samo u Rimu. Također je tvrdio da poglavar Crkve i

⁵¹ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 52-56, 59-60; Vidi: Marcus Tullius Cicero, *Cicero: On the Commonwealth and On the Laws*, preveo James E. G. Zetzel, (Cambridge: Cambridge University Press, 1999).

⁵² Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 59-62.

⁵³ *Ibid.*, 60.

⁵⁴ *Ibid.*, 2, 3, 16, 34.

Car moraju biti Rimljani. Pripadnici „barbarskih“ iliti „inferiornih“ naroda poput Francuza i Nijemaca ne mogu biti na takvim pozicijama. Svoju domovinu je smatrao superiornijom od ostalih, čak i svetom uspoređujući je sa Svetom Zemljom. Latinske crkvene oce je pak ubrajao među talijanske nacionalne heroje,⁵⁵ naglašavajući da nijedan od njih nije bio Francuz, kao što nisu bili niti čuveni pjesnici. Glavni cilj mu je bio dokazati da su Francuzi barbari i slabići – te tvrdnje prema njemu ne temelje se na nekakvoj mržnji nego na „činjenicama“. Svoju domovinu Italiju ne samo što je smatrao superiornijom od Francuske i Njemačke nego joj je dao i sakralan element uspoređujući je sa Svetom Zemljom.⁵⁶

Petrarci je odgovorio francuski teolog Jean de Hesdin djelom *Contra Franciscum Petrarcham epistola*. Hesdin je naglasio kako Francuzima ne fali intelekt ni intelektualci, te pozivajući se na Platona tvrdio da pjesnici nisu nužni da bi neka država bila sigurna. Petracine tvrdnje o Rimu i Talijanima smatrao je anakroničnim i pretjeranim pohvalama, iako je unatoč oštrom tonu rasprave pokazao poštovanje prema talijanskom pjesniku.⁵⁷

Hesdin nije bio jedini francuski humanist koji je kritizirao Petrarca i ostale talijanske humaniste. To su učinili i Jean Gerson, Jean de Montreuil, Nicolas de Clamanges, itd. Naime, oni su, poput njemačkih, španjolskih i engleskih humanista tvrdili da je njihova nacija ravnopravna s talijanskom u kulturnom i intelektualnom smislu.⁵⁸ S druge strane, talijanski humanisti su smatrali sebe i svoj narod superiornijim od ostalih.

Njemački humanisti

Središte njemačkog humanizma smatra se južni dio te zemlje, a značajnu ulogu u razvoju humanizma imao je i car Maksimilijan I (1459–1519). Među njemačke humaniste koji su promovirali nacionalne ideje Hirschi ubraja Jakoba Wimpfelinga (1450–1528), Konrada Celtisa (1459–1058), Johannes Trithemiusa (1462–1516), Willibalda Pirckheimera (1470–1530), Johanna Cochlaeusa (1479–1552), Beatusa Rhenanusa (1485–1547), Ulricha von Huttena (1488–1523), itd.

⁵⁵ Vidi: Francesco Petrarca, "Invective against a Detractor of Italy," u *Invectives*, prev. David Marsh (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008), 364-476; Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 146-147, 150.

⁵⁶ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 147, 150.

⁵⁷ Ibid., 146-147; Craig Taylor, "The Ambivalent Influence of Italian Letters and the Rediscovery of the Classics u Late Medieval France," ur. David Rundle, *Humanism in Fifteenth-Century Europe*, Medium Aevum Monographs, 30 (2012), 215.

⁵⁸ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 151-152.

Njemački nacionalni humanisti su s ponosom isticali svoje „čistokrvno podrijetlo“, njemački jezik, te slobodu i autentičnost njemačke nacije. Kao glavne vrline svojega naroda slavili su pravovjerje, pobožnost, gostoprimstvo; visok moral ali i ekspanzionizam smatrali su „prirodnim vrijednostima“ nacije. A što se tiče nacionalnih junaka slavili su, između ostalih, Karla Velikog, Albrehta Dürera i Johannesesa Gutenberga.⁵⁹ Na konstrukciju njemačkog nacionalnog diskursa velik utjecaj su imali povijesni izvori; humanisti su se najviše usmjerili na Tacitovu *Germaniju* te na Einhardtov *Život Karla Velikog*.⁶⁰

Standardna percepcija talijanskih i francuskih humanista bila je da su Nijemci polucivilizirani narod, pri čemu se naglašavalo kako su njihovi preci uništili civilizaciju. Zbog toga je za njemačke humaniste bilo izuzetno bitno pobiti te teze. Njemački humanisti su tvrdili da su Germani, iako barbari, bili plemeniti. Naglašavali su vrline koje je nabrojao Tacit, tj. da su Germani muževni, autohtoni, čistokrvni, čedni, ratnici, slobodni, itd, dok su Rimljani, s druge strane, došljaci koji su primili kulturu od Grka, korumpirani multietnički autokrati. Cochlaeus, Rhenanus i Aventinus su s ponosom isticali da su njihovi preci osvojili Rim, dok se Hutten hvalio kako su njihovi preci, Germani, masakrirali Rimljane – okupatore.⁶¹

Radikalniji diskurs od njih razvio je anonimni autor djela *Das Buch der hundert Kapitel* (1500) koji je smatrao da su Nijemci najstariji narod, te da je Adam bio Nijemac. Njemački je smatrao starijim od grčkog, ističući s ponosom da je najstariji sveti jezik. Latini, odnosno Rimljani, i latinski jezik za njega predstavljaju suprotnost, nečasni rod barbarskog podrijetla.⁶² Za razliku od anonimnog autora njemački humanisti poput Felixa Fabrija (1438–1502), Franciscusa Irenicusa (1494–1553) i Aventinusa, nisu dijelili protu–latinski sentiment, no jesu ponosno isticali da njemački jezik je plemenit, najstariji, čak i „prirodni“.⁶³

Da bi dokazali civilizacijski nivo nacije, humanisti su prikupili, preveli na latinski i objavili skup njemačkih narodnih poslovice, te životopise uglednih njemačkih intelektualaca. Konkretno, Heinrich Bebel (1472–1518) je 1508. godine objavio *Proverbia Germanica*, dakle zbirku njemačkih poslovice u latinskom prijevodu, kojima je želio „dokazati“ da su Nijemci baštine autohtonu filozofsku tradiciju. Humanist i benediktinac Johannes Trithemius je pak

⁵⁹ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 153-157.

⁶⁰ Ibid., 158-159, 163-164.

⁶¹ Ibid., 169-173.

⁶² Ibid., 108, 109, 112.

⁶³ Ibid., 105, 108, 110.

1491–1495 god. objavio *Catalogus illustrium virorum Germaniae* kojim je želio naglasiti i dokazati da Njemačka je imala i ima niz učenih i plemenitih muškaraca.⁶⁴ J. Wimpfeling je pohvalio intelektualce, arhitekta i umjetnike Njemačke, a osobito visoko je cijenio Albrechta Dürera kao najboljeg slikara svoga vremena.⁶⁵

Ključna osoba za njemačke humaniste bio je Johannes Gutenberg. Njega i njegov izum su zapravo najviše slavili, te njegov uspjeh pripisivali cijeloj naciji (*felix Germania inventrix artis*). Kratko rečeno Gutenberg se proslavio kao nacionalni heroj. Pozvavši se na njegov izum Celtis je ustvrdio da se Nijemci više ne mogu smatrati barbarima i da ih Talijani nemaju više pravo kriviti za prošlost. Slične argumente je predstavio i Sebastian Brant, koji je izum tiska tumačio kao znak *translatio studii*, tj. prijenos znanja Nijemcima. Naglašavao je da su Nijemci u prošlosti bili poznati kao vjerni i moćni ratnici, a sada i kao pjesnici i genijalni intelektualci. Za njega niti jedan talijanski niti francuski izum nije toliko važan niti uspješan nego Guttenbergov tiskarski stroj, i zbog toga nemaju više pravo smatrati Nijemce barbarima.⁶⁶

Dalmatinski humanisti

Zanimljiv slučaj predstavlja i nacionalni diskurs dalmatinskih humanista, a ovdje je posebno važan zbog sličnosti njihova iskustva s albanskim. Kao mletački podanici i jedni i drugi su razvili svoje ideje u dijalogu s talijanskim, posebno mletačkim humanistima. Posebno se ističu Juraj Šižgorić (1445–1509) iz Šibenika i Vinko Pribojević (c.1480–1532) iz Hvara.⁶⁷

Šižgorić u djelu *De situ Illyriae et civitate Sibenici* (1487) naglašava da Dalmatinci, kao i ostali balkanski narodi, nisu Slaveni nego autohtoni nasljednici Ilira, dok Pribojević u govoru *Oratio de origine successibusque Slavorum* (1532) smatra da Iliri pripadaju korpusu slavenskih naroda. Šižgorić Ilire opisuje kao civiliziran narod koji je baštiniio pučku filozofsku tradiciju i osnivao gradove prije rimskog razdoblja. Obojica Dalmaciju smatraju najslavnijim ilirskom i slavenskom provincijom, istovremeno i domovinom svetaca,

⁶⁴ Hirschi, *The Origins of Nationalism*, 159-160.

⁶⁵ Ibid., 159-160.

⁶⁶ Ibid., 160-161.

⁶⁷ Vidi: Blažević, *Ilirizam prije Ilirizma*, 51-112; Luka Špoljarić, „In the Footsteps of St. Jerome: Dalmatian Humanists on their Renaissance of Letters,” u *Panthéons de la Renaissance: Représentation des grands hommes et mythologie du temps présent (Italie/Europe, 1300-1700)* (2021): 2, 7-8.

mučenika i imperatora i heroja – koje simboliziraju karakterologiju Dalmatinaca. Među njima Šižgorić i Pribojević posebno slave cara Dioklecijana, papu Kaja, i iznad svih sv. Jeronima.⁶⁸

Obojica humanista slave Dalmaciju, a vlastite gradove kao najljepše i najizvrsnije gradove regije. Šižgorić navodi da su Šibenik osnovali rimski kolonisti na nekadašnje ilirsko naselje po imenu *Siccum*. Naglašava da je dotični grad, poznat po citadeli i katedrali, procvijetao tokom rimskog i mletačkog razdoblja. S druge strane Pribojević svoj rodni grad Hvar smatra najslavnijim gradom ilirske i slavenske provincije, te se s ponosom hvali lijepim gradskim crkvama i građevinama. Između ostalog slavi Demetrija Hvaranina, ilirskog kralja, kao lokalnog i nacionalnog heroja koji je porazio Rimljane.⁶⁹

Štovanje i slavljenje Jeronima kao nacionalnog sveca zaštitnika nalazimo od 13. st. među hrvatskim svećenicima; mnoge crkve, kapele, oltari i kipovi su posvećene njemu u Dalmaciji i drugdje.⁷⁰ Vrijedi spomenuti da je 1452 godine u Udinama osnovana hrvatska bratovština sv. Jeronima.⁷¹ Dakle, Šižgorić i Pribojević nisu stvorili novu tradiciju nacionalnog sveca već su je dodatno razvili. Slavljen kao jedan od najvećih svetaca, teologa i idealni uzor renesansnih humanista – pogotovo za Talijane i Dalmatince. Dalmatinski humanisti su tvrdili s ponosom da je sv. Jeronim njihov sunarodnjak, dakle Ilir. Anonimni pisac iz 16. st. smatrao ga je ponosom hrvatskog jezika i nacije.⁷²

⁶⁸ Špoljarić, „In the Footsteps of St. Jerome,“ 7, 8, 13.

⁶⁹ Luka Špoljarić, „Kako su hrvatski humanisti stvorili prvoga nacionalnog sveca zaštitnika,“ u *Kruna harvackoga jezika: Renesansni pisci o svetom Jeronimu*, ur. Bratislav Lučić i Luka Špoljarić (Split: Književni Krug, 2020): 6, 7, 10, 13.

⁷⁰ Ibid., 6; Ines Ivić, "Jerome Comes Home: The Cult of Saint Jerome in Late Medieval Dalmatia," *The Hungarian historical review: new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5, no. 3 (2016): 619, 621, 627, 630.

⁷¹ Marino Manin, Lovorka Čoralić, "Bratovština svetog Jeronima u Udinama," *Croatica Christiana periodica* 19, br. 35. (1995): 93.

⁷² Špoljarić, „Kako su hrvatski humanisti stvorili nacionalnog sveca,“ 5.

3. Albanska nacionalna zajednica u Veneciji i humanisti kao njezini glasnici

3.1. Albanska nacionalna zajednica u Veneciji

Trojica humanista čija se djela analiziraju u ovom radu djelovali su u Veneciji i pripadali su albanskoj zajednici koja je krajem 15. i početkom 16. stoljeća u novom okružju nastojala definirati svoj nacionalni identitet.

Iako su prošla stoljeća, tragovi prisutnosti Albanaca u srednjovjekovnoj Mletačkoj i dan danas su vidljivi. Brojne gradske ulice i dalje nose albanska imena. Kako ističe mletačka albanologinja Lucia Nadin, ulice u čak pet od šest okruga nose nazive koji govore o albanskoj prisutnosti *Calle degli albanesi*, *Campiello degli albanesi*, *Ramo degli albanesi*, *Via Scutari*, *Scuola degli albanesi* itd.⁷³ Osim toponima, drugi dokaz su brojne slike, statue, zidne slike, koje možemo naći na raznim mjestima, počevši od starih zgrada, crkava, muzeja, pa sve do Duždeve palače. Među njima izdvajamo slike Paola Veronesea posvećene opsadi Skadra⁷⁴ i freske sa zastavom obitelji Kastriota u crkvi sv. Sebastijana.⁷⁵

Prisutnost Albanaca u Veneciji povezana je s trgovačkim, vjerskim i političkim odnosima dvije zemlje, koji započinju početkom 13. stoljeća kratkotrajnom mletačkom vlašću nad Dračkom temom, a intenziviraju se krajem XIV. stoljeća, točnije 1392., s dobrovoljnom predajom sjevernoalbanskih obalnih gradova Republici što se kasnije obilježio stvaranjem onoga što se počelo nazivati Mletačkom Albanijom (*Albania Veneta*).⁷⁶ Početkom XIV. stoljeća, prije konsolidacije mletačke moći, nalazimo prve tragove iseljavanja Albanaca na

⁷³ Lucia Nadin, *Venice and Albania. A history of encounters and secular ties*, prev. Studio Moretto Group (Venecija: Grafiche Antiga Spa, 2013), 13-14, 16.

⁷⁴ *Ibid.*, 16-17.

⁷⁵ *Ibid.*, 95-96; Lucia Nadin, "La chiesa di San Sebastiano a Venezia, Paolo Veronese, le implicazioni albanesi: una storia tutta da riscrivere," *Palaver* vol. 4 n.s., sv. 1. (2015): 185; vidi: Lucia Nadin „Jehona e gjatë e kujtesës të Skënderbeut në Venedik shekujt XV–XIX," *Gjeopolitika* 6 (2011): 27– 41.

⁷⁶ Tokom IV. križarskog rata 1204. godine, Venecija je osvojila Dračku temu, koja je tokom mletačke vladavine dobila naziv Ducato di Durazzo odnosno Dračko vojvodstvo. Mletačka vladavina trajala je do 1213. godine; vidi Etleva Lala, "Regnum Albaniae, the Papal Curia, and the Western Visions of a Borderline Nobility" (PhD diss., Central European University, 2008), 48. O povijesti Mletačke Albanije vidi Oliver J. Schmitt, *Das venezianische Albanien (1392-1479)* (Munich: R. Oldenbourg Verlag, 2001).

talijanski poluotok, točnije u Murano, u Veneciji.⁷⁷ Sljedeća stoljeća, posebno druga polovica 15. stoljeća, obilježava vrhunac migracija Albanaca.⁷⁸ Uzorak toga nije teško razumjeti uzimajući u obzir ključne događaje: osmanske provale (1385., 1420., 1431.–1435.), pad Bizanta (1453.), smrt Gjergja Kastriotija (1468.), pad Kroje, Drivasta i Skadra (1478.–1479.).⁷⁹ Nakon sljedećeg stoljeća, padom Drača (1501.), Lješa (1506.), Ulcinja (1571.) i Bara (1572.), broj albanskih izbjeglica u Veneciji se dalje povećavao.⁸⁰

Posebnu pažnju treba posvetiti padu Skadra, koji obilježava početak masovnih migracija u Veneciju, ali ne samo zbog toga. Obrana Skadara, predvođena od Antonija Loredana 1474. i od Antonija De Lezzea tokom 1478. god. postigla je veliku slavu u cijeloj Europi, no okončala se tragično.⁸¹ Usprkos uspješnoj obrani grada, 1479. godine Republika je potpisala mirovni dogovor i predala Drivast i Skadar Osmanlijama.⁸² Prije same predaje grada, Mletački senat je Skadranima i Drivašanima (kasnije i Dračanima) ponudio dva izbora: da ostanu u svojim gradovima, nudeći im nastavak trgovinskih odnosa, ili da migriraju u Veneciju zajedno s mletačkim vojnicima.⁸³ Većina su prihvatili drugi izbor, ostavivši iza sebe opustošenu domovinu, kao svoje „prirodno“ odredište prešli su na susjedni talijanski poluotok, konkretnije u Republiku Svetog Marka.⁸⁴

O masovnoj odluci za migraciju u Veneciji pisao je skadarski humanista Marin Bechicemo. Prema njemu samo tokom 1479. godine u Veneciju se preselilo sedam stotina preživjelih muškaraca, i po tisuću i tristo djece i žena iz Skadra i Drivasta.⁸⁵ Što se tiče

⁷⁷ Silvia Moretti, „Gli Albanesi a Venezia tra XIV e XVI secolo,“ u *La città italiana e i luoghi degli stranieri* (1998): 6.

⁷⁸ Lovorka Čoralić, „Mletački podanici i osmanlijski prognanici – skadarski iseljenici u Mlecima (XIV.-XVIII. st.),“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 25 (2007): 66-67.

⁷⁹ David Abulafia, „The Historical Context of the Siege of Shkodra,“ u *The Siege of Shkodra: Albania's courageous stand against Ottoman conquest, 1478.*, ur. Marina Barletija, preveo David Hosaflook (Tirana: Onufri, 2012), 1-9.

⁸⁰ Lovorka Čoralić, "Od Ulcinja do Drača – albanski Useljenici u Mlecima (14.-18. stoljeće)," *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 29, (2011): 48.

⁸¹ John Julius Norwich, *A History of Venice* (Penguin Books, 2003), 353, 357.

⁸² Nadin, *Venice and Albania*, 54.

⁸³ *Ibid.*, 55.

⁸⁴ Vidi: Irena Ndreu, „Marrëdhëniet mes kulturës venedikase dhe asaj shqiptare në periudhën mesjetare dhe pasmesjetare,“ (Ph.D. diss., Universiteti i Tiranës, 2014), 131-162.

⁸⁵ Marinus Bechicemus, "Panegyricus Serenissimo Principi Leonardo Lauretano et Illustrissimo Senaturo Veneto Dictus," u *Hoc Libro Continentur Haec Opera Becichemi* (Venetiis: Bernardino De Vitalibus, 1506), 26:

njihovog dočeka i stanja, kako svjedoče različiti izvori, *Serenissima* je izbjegličkom situacijom upravljala na impresivan način, pokazujući posebnu brigu i poštovanje prema preživjelima, udovicama i obiteljima skadarskih ratnika. Mnogi su zaposleni u kaštelima, vojsci i birokraciji – uzimajući u obzir njihov prethodni društveni status. Plemići, koji su bili malobrojni, dobili su posjede u Furlaniji, dok su siromašni preseljeni u Istru.⁸⁶ Posebnu pažnju Republika je pokazala prema skadarskim udovicama, kojima je osigurala mirovinu i financijsku potporu za obitelji, uključujući miraze za kćeri.⁸⁷ Razni mletački pisci i umjetnici, poput Giovannija Battiste Egnazija ili Paola Veronesea, slavili su pobožnost i moral Skadranki.⁸⁸

Početak 16. stoljeća, dakle, Albanci su predstavljali jednu od najvećih nacionalnih zajednica u Veneciji.⁸⁹ Prema statistikama, polovica ih je bila podrijetlom iz Skadra, oko 17% iz Ulcinja, dok je ostatak pristigao iz Bara, Drača, Drivasta, Lješa, i drugih krajeva.⁹⁰ Svakako, treba napomenuti da albanske izbjeglice nisu poticali samo iz katoličkih gradova sjeverne Albanije, nego i iz pravoslavnih krajeva južne Albanije i Grčke.⁹¹ Oni su, karakteristično, po profesiji bili uglavnom ratnici, najbolje poznatiji po imenu *stradioti*.⁹² Među njima bilo je i plemića, poput obitelji Merkur Bua, Bokolo, itd. Iako su bili iz Grčke, kako L. Nadin ističe, nitko ih nije smatrao Grcima, naprotiv, u Veneciji su bili poznati kao Albanci i „*cappeletti*“ – naziv je nastao po tradicionalnoj albanskoj kapi. Čak je, Nadin dodaje, postojala neka vrsta antipatije između dviju skupina, tj. Albanaca iz Grčke i Grka; npr. jedni bi odbili biti pod zapovjedništvom drugih. Međutim, kad su bili u pitanju zajednički

Scodrenses sic facti extorres, Venetias venimus septingenti viri, mille et trecenti pueri totidemque mulieres: tot quidem ex tanto populo superstites fuimus.

⁸⁶ Nadin, *Venice and Albania*, 58.

⁸⁷ Bechicemus, "Panegyricus Serenissimo Principi Leonardo Lauretano et Illustrissimo senaturi Veneto dictus, " u *Hoc Libro Continentur Haec Opera Becichemi* (Venetiis: Bernardino De Vitalibus, 1506), 30: *..ita u nullus esse ex omni populo et sirpe scodraensium, qui publico non sublevareur beneficio; addiderunt et viduius ex publico vitum et item puellis et pueris usque ad pubertetem, qua aetate his locus dare prout viris, et illis dos ex fisco pro fortuna pristina nubentibus.*

⁸⁸ Nadin, *Venice and Albania*, 32, 58.

⁸⁹ Benjamin Ravid, "Venice and its Minorities," u *A Companion to Venetian History, 1400–1797* (Leiden: Brill, 2013), 455, 457.

⁹⁰ Čoralić, „Od Ulcinja do Drača,“ 49.

⁹¹ Lucia Nadin, *Migrazioni e integrazione: il caso degli Albanesi a Venezia (1479–1552)* (Roma: Bulzoni, 2008), 59-60.

⁹² Vidi: Paolo Petta, *Stradioti: soldati albanesi in Italia, sec. XV-XIX* (Lecce: Argo, 1996).

sastanci, oni su se u većini slučajeva okupljali u crkvi Svetog Vlaha koja je pripadala pravoslavnoj tj. grčkoj zajednici.⁹³

U početku, većina Albanaca bila je smještena na istočnom dijelu grada, pogotovo u Castellu, dok je nešto manji broj nalazio u San Marcu, San Polu i Muranu.⁹⁴ Većina njih su bili iz Skadra, Ulcinja i Bara.⁹⁵ Važno je spomenuti njihov društveni položaj, jer za razliku od ostalih manjinskih zajednica nisu bili getoizirani ili ograničeni, naprotiv, Albanci u Veneciji uživali su slobodu pokreta u cijelom gradu. Imali su pravo odlučiti da borave i rade u različitim dijelovima Venecije.⁹⁶ To im je omogućilo brzu integraciju u društvo. Između ostalog ekonomski razlozi objašnjavaju zašto nisu bili koncentrirani samo u jednom određenom području, nego su bili raspršeni u različitim dijelovima grada, poput Castella, Murana, sv. Marka, sv. Pola, Cannaregia, Dorsodura.⁹⁷ Albanska nacionalna zajednica u Veneciji bila je društveno raznolika: bilo je tu mornara, trgovaca, obrtnika, svećenika i državnih službenika, ali i velikih broj vojnika, stradiota.⁹⁸ Bilo je i onih koji su u Veneciji došli kao robovi. Što se tiče žena, one su najčešće služile po kućama mletačkih patricija.⁹⁹

Poseban sloj među albanskim doseljenicima činili su plemići, Arianiti, Balšići (alb. Balsha), Dukagjini, Thopije.¹⁰⁰ Ipak, najpoznatiji, najutjecajniji i u najbližem odnosu s albanskim humanistima bili su Angeli (lat. Angelus; alb. Ēngjëlli), drivastka patricijska obitelj čiji su članovi držali titulu vojvode Drivasta i Drača.¹⁰¹ Njihovo podrijetlo ni danas nije sasvim jasno, no sami su sebe smatrali izravnim nasljednicima bizantske carske dinastije Angel.¹⁰² Nakon pada Drivasta i Skadra preselili su se u Veneciju, gdje su dobili posjede u

⁹³ Nadin, *Migrazioni e integrazione*, 59-60.

⁹⁴ Moretti, "Gli Albanesi," 8.

⁹⁵ Čoralić, "Od Ulcinja do Drača," 66, 68, 69, 70.

⁹⁶ Moretti, "Gli Albanesi," 8, 16.

⁹⁷ Ravid, "Venice and its Minorities," 458; Čoralić, "Od Ulcinja do Drača," 51.

⁹⁸ Čoralić, "Od Ulcinja do Drača," 58.

⁹⁹ Moretti, „Gli Albanesi,” 8; Ravid, "Venice and its Minorities," 458.

¹⁰⁰ Paolo Petta, *Desopotë të Epirit e princër të Maqedonisë: Mërgata shqiptare në Italinë e periudhës së Rilindjës*, preveo Pëllumb Xhufi (Tirana: IDK, 2000), 18-19.

¹⁰¹ Petta i Xhufi, *Desopotë të Epirit*, 234.

¹⁰² Giammaria Biemmi navodi da su podrijetlom iz Bara, prema Milanu Šufflayju bili su podrijetlom iz Drača ali su dobili titulu vojvode Drivasta; vidi Giammaria Biemmi, *Istoria di Giorgio Castrioto detto Scander-begh*, 2. izd. (Brescia: Dalle stampe di Giammaria Rizzardi, 1756), 126; Milan Šufflay, "Državne jezgrice: Sredovječni dinaste Albanije i Crne Gore," *Izabrani politički spisi*, ur. Dubravko Jelčić, (Zagreb: Matica Hrvatska, 2000), 149-150.

Trevisu. Bili su poznati po svom političkom, crkvenom i kulturnom utjecaju kako u Albaniji tako i u Mletačkoj Republici.¹⁰³

Tijekom 15. stoljeća dali su velik doprinos ratovima protiv Osmanlija, dok su kasnije nastojali promicati povijest i sjećanje na svoju domovinu Albaniju. U tome, značajnu ulogu imao je drački nadbiskup Paolo Angelo (1417–1470) koji je osim diplomatskih aktivnosti i suradnje sa Skenderbegom veliku pažnju pružio istraživanju povijesnih dokumenata svoje domovine.¹⁰⁴ Danas je značajan jer je ostavio prvu zapisanu rečenicu na albanskom jeziku, tekst obreda krštenja.¹⁰⁵ Njegovim koracima nastavio je brat mu Pietro, koji je prikupio značajne povijesne dokumente koji se tiču Ilirika i Albanije.¹⁰⁶ Upravo su pod Pietrovim utjecajem djelovali najznačajniji albanski humanisti, Demetrio Franco i Marino Barlezio, koji su svojim djelima slavili albanskog junaka Skenderbega, protuosmanski otpor albanske nacije ali i dinastiju Angelo.¹⁰⁷ Paolovi i Pietrovi ambiciozni nasljednici išli su korak dalje, tvrdeći kako vuku korijene od bizantske carske obitelji Angel–Komnen, što im je, uz razne druge vezane privilegije, 1541. godine priznao i papa Pavao III. papinskom bulom.¹⁰⁸ Oslanjajući se na potporu Crkve i taj mit o podrijetlu Angeli su osnovali Konstantinov Red sv. Jurja (*Ordine costantiniano di San Giorgio*) između 1520. i 1545. godine, s ciljem oslobođenja Albanije i ostalog balkanskog teritorija nekadašnjeg Bizantskog carstva od osmanske vlasti.¹⁰⁹ Prema ideološkom programu reda, njegov pravi osnivač bio je Flavije, fiktivni brat cara Konstantina Velikog, kojeg su Angeli istovremeno smatrali i rodonačelnikom svoje obitelji.¹¹⁰

Uz Angele važnu ulogu u promicanju albanskog nacionalnog identiteta u Veneciji krajem 15. i početkom 16. stoljeća igrala je i nacionalna bratovština, *Scuola degli Albanesi*. Kao neslužbeni datum osnivanja bratovštine uzima se 22. listopada 1442. godine, dan kada su se vodeći ljudi albanske katoličke zajednice okupili u samostanu sv. Gala koji im je služio kao

¹⁰³ Nadin, *Venice and Albania*, 58.

¹⁰⁴ Edmond Malaj, "Familjet fisnike të Drishtit mesjetar," *Studime Historike* 3-4 (2013): 27-28.

¹⁰⁵ Schmitt, *Das venezianische Albanien*, 589.

¹⁰⁶ Nadin, *Migrazioni e integrazione*, 99.

¹⁰⁷ Thengjilli, *Skenderbeu*, 590.

¹⁰⁸ Girolamo Albrizzi, *Compendio storico dell'origine, fondazione e stato, privilegi, bolle etc. dell'ordine equestre imperiale Costantiniano di San Giorgio del cavaliere Gran croce storico generale dell'ordine medesimo* (Venezia, 1696), 43-44; Nadin, *Migrazioni e integrazione*, 52.

¹⁰⁹ Boris Prister "Decorations of the Kingdom of Italy from the Collection of Decorations of the Croatian History Museum." *Numizmatičke vijesti* 56, br. 67 (2014): 191.

¹¹⁰ Guy Stair Sainty, *The Constantinian Order of Saint George: and the Angeli, Farnese and Bourbon families which governed it* (Madrid: Boletín Oficial del Estado, 2018), 42-43.

glavno sjedište.¹¹¹ Službeno odobrenje za osnivanje bratovštine dobili su šest godina kasnije, 1448. godine, kad se ona i preselila u crkvu sv. Mauricija, u kojoj su dobili oltar i posebno mjesto za ukop članova bratovštine.¹¹² Kako jasno potvrđuje njezin puno ime, *Scuola di Santa Maria e San Gallo degli Albanesi*) albanska je nacionalna bratovština bila posvećena Majci Dobrog Savjeta (lat. *Mater Boni Consilii*) i sv. Galu.¹¹³

Priljevom skadarskog i drivastskog stanovništva 1479. godine raste moć bratovštine koja početkom 1490-ih kupuje zemlju u blizini crkve sv. Mauricija i gradi novo sjedište.¹¹⁴ Utjecaj Skadrana se jasno vidi i u ideološkom programu bratovštine. Blagdan sv. Stjepana, zaštitnika Skadra, počinje igrati važnu ulogu u liturgijskom kalendaru bratovštine, dok zidni reljefi novoizgrađenog sjedišta prikazuju tradicionalne katoličke simbole i scene iz albansko-osmanskih ratova, s posebnim fokusom na opsadu Skadra.¹¹⁵ U razdoblju između 1504. i 1508. godine, bratovština je od proslavljenog slikara naručila i ciklus narativnih slika o životu nacionalne zaštitnice, Djevice Marije.¹¹⁶

3.2. Albanski humanisti u Veneciji i njihova djela

U takvim su prilikama u Veneciji na prijelazu 15. u 16. stoljeće djelovali trojica albanskih humanista koji su svojim radovima nastojali osigurati prestiž albanskoj naciji i dati joj klasični pedigree. To su bili Demetrio Franco, Marino Becichemo i Marino Barlezio. Ovo potpoglavlje donosi pregled njihovih života i djela.

¹¹¹ Gastone Vio, *Le Scuole Piccole nella Venezia dei Dogi: note d'archivio per la storia delle confraternite veneziane*, (Venecija: A. Colla, 2004), 302-306; Moretti, "Gli Albanesi a Venezia", 9; Nadin, *Migrazioni e integrazione*, 46; Čoralić, "Mletački podanici," 61.

¹¹² Nadin, *Migrazioni e integrazione*, 46; Ravid, "Venice and its Minorities," 258; Vio, *Le Scuole Piccole*, 302: *Consejo dei Diese concede agli albanesi di lasciare la chiesa di San Severo per trasferirsi in quella di San Maurizio (che era considerato il patrono della comunità), dove ottennero da quel Capitolo un altare e un'arca per la sepoltura dei confratelli.*

¹¹³ Robert Elsie, "The Christian Saints of Albania," *Balkanistica*, br. 13 (2000): 35-57; Nadin, *Migrazioni e integrazione*, 58; Čoralić, "Mletački podanici," 61.

¹¹⁴ Moretti, "Gli Albanesi a Venezia," 12-13.

¹¹⁵ Nadin, *Venice and Albania*, 33.

¹¹⁶ Nadin, *Migrazioni e integrazione*, 74, 80, 81; Irena Ndreu, "Albanian cultural representation in the city of Venice through Albanian painters in Italy," *International Journal of Social and educational innovation* 7 (2017): 21-22.

Demetrio Franco

Demetrio Franco (1443.–1525.; lat. *Demetrius Francus*; alb. Dimitër Frangu), bio je albanski plemić, humanist i katolički svećenik.¹¹⁷ U historiografiji najbolje je poznat kao Skenderbegov blagajnik i jedini njegov biograf koji ga osobno poznao.¹¹⁸ Rođen je 1443. godine u Drivastu.¹¹⁹ Općepoznata činjenica je njegovo srodstvo s albanskom plemićkom obitelji Angelo¹²⁰ iz Drivasta, konkretnije, bio je nećak utjecajnog dračkog nadbiskupa Paola Angela.¹²¹ Kao šesnaestogodišnjak je započeo vojnu službu, a 1466.–1467. godine spominje se kao Skenderbegov pratitelj i blagajnik¹²² za vrijeme njegova putovanja u Napulj i Rim.¹²³

Unatoč vojnoj karijeri u mladosti, Franco je postao svećenik slijedeći svoje ujake.¹²⁴ Nije poznato gdje je studirao, kao ni kada i gdje se zareadio, no pretpostavlja se da se intelektualno formirao u Veneciji. Naime, 1478. godine, tj. padom Skenderbegove prijestolnice i tvrđave Kruje, godinu dana prije pada Drivasta i Skadra, privremeno se preselio u Mletačku Albaniju, u Bar, da bi se odande brzo uputio u Veneciju. Dolaskom u Republiku Svetog Marka služio je kao svećenik u župi sv. Ivana Krstitelja u Braini (Treviso).¹²⁵ Umirovio se u 72. godini života, a zamijenio ga je njegov rođak Paolo Pietro Angelo. Trinaest godina kasnije Franco umire, ostavivši iza sebe latinski rukopis o Skenderbegu.¹²⁶

Franco je napisao jedno djelo, komentar o Skenderbegu i njegovoj borbi protiv Osmanlija. Ono što autora i njegovo djelo čini značajnim i posebnim od ostalih je činjenica da je

¹¹⁷ Dhimitër Shuteriqi, „Dhimitër Frëngu (1443-1525),“ *Studime Historike* 2 (1979): 147-172; Mikel Prennushi, „Meshtari Dhimiter Frangu (Demetrio Franco) (1443-1525) luftëtar dhe historian i Skenderbeut,“ *Phoenix*, (1999): 77.

¹¹⁸ David M. D’Andrea, *Civic Christianity in Renaissance Italy: the Hospital of Treviso: 1400-1530* (Rochester, NY: University of Rochester Press, 2007), 49.

¹¹⁹ Alb. Drishti; lat. Drivasti; vidi: Fjalori Enciklopedik shqiptarë, sv. “Drishti”; Fjalori Enciklopedik shqiptarë, sv. “Dhimitër, Frëngu“.

¹²⁰ Lucia Nadin, *Ikona e Skënderbeut në jetën kulturore dhe artistike të Venedikut (Nga historia te miti: shekujt XV-XVIII)*, prevela na albanski Etleva Paci (Tirana: Akademia e studimeve albanologjike, 2018), 145.

¹²¹ Oliver Jens Schmitt, *Skanderbeg: Der neue Alexander auf dem Balkan* (Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2009), 483.

¹²² Andreas Papadopoulos-Vretos, *Compendio Dell'istoria Di Giorgio Castriotto Soprannominato Scanderbeg: Principe Dell'Albania*, sv. 1. (Napoli: Presso A. Nobile, 1820), XVIII.

¹²³ Dhimitër Shuteriqi, *Mbi Barletin dhe shkrime te tjera* (Tirana: Naim Frashëri, 1979), 90-91; Prennushi, „Meshtari Dhimiter Frangu,“ 77.

¹²⁴ Rinaldina Russell, „Margherita Sarrocchi and the Writing of the Scanderbeide,“ *The Heroic Deeds of George Scanderbeg, King of Epirus*, prev. Rinaldina Russell (Chicago: University of Chicago Press, 2007), 24.

¹²⁵ Nadin, *Migrazioni e integrazione*, 50-51.

¹²⁶ Thengjilli, *Skenderbeu*, 467.

Skenderbega osobno poznao.¹²⁷ Naravno, njegov stil pisanja je pod dubokom utjecajem kršćanskog duha, te koncizan, lakoničan i manje panegiričan od svojih suvremenika. Zbog tih razloga, eminentni albanolozi poput Karla Hopfa, Kristo Frasherija, Aurela Plasarija i Olivera J. Schmitta smatraju ga vjerodostojnijim od Barlezija.¹²⁸

Kao što smo spomenuli, djelo o kojemu govorimo prvi je put tiskano nakon autorove smrti, i to u talijanskom prijevodu, dok je rukopis s latinskim izvornikom danas izgubljen.¹²⁹ Francov latinski tekst je pronašao njegov rođak, svećenik Paolo Pietro Angelo, koji ga je prvi preveo na talijanski i 1539. godine objavio pod naslovom *Commentario de le cose de Turchi et del S. Georgio Scanderbeg, principe di Epyrro* (Komentar o turskim stvarima i gospodinu Gjergju Skenderbegu, knezu Epira).¹³⁰ Djelo je međutim objavio u redaktiranoj verziji, ne navodeći ime autora. Ova verzija prijevoda objavila se pod novim naslovom i imenom autora tek 1545. godine.¹³¹ Angelov je prijevod doživio još jedno venecijansko izdanje, 1560. godine,¹³² a otprilike u istom razdoblju preveden je i na francuski (1544.) i engleski (1562.) jezik.¹³³ U ranom novom vijeku Angelova redakcija Francova djela doživjela je više od 14 izdanja.¹³⁴

Ipak, budući da je Angelov prijevod bio previše slobodan i slabo dosljedan originalu, Giovanni Maria Bonardi je 1584. godine objavio novi prijevod pod naslovom: *Gli illustri e gloriosi gesti et vittoriose imprese fatte contra Turchi da Giorgio Scanderbeg*.¹³⁵ Novo objavljeni prijevod posvetio je Girolamu Angelu Flaviu Comnenu, autorovu rođaku i u to vrijeme velikom meštru Konstantinova Reda sv. Jurja.¹³⁶ Bonardijeva verzija ponovo je

¹²⁷ Nadin, *Ikona e Skënderbeut*, 145.

¹²⁸ Frashëri, *Skënderbeu*, 7; Plasari, *Skënderbeu*, 28-29; Schmitt, *Skanderbeg*, 481.

¹²⁹ Flamur Hadri, *Gjergj Kastrioti - Skenderbeu dhe epoka e tij në historiografinë shqiptare* (Pristina: 1987), 16.

¹³⁰ Prennushi, "Meshtari Dhimiter Frangu," 78.

¹³¹ Demetrius Franco, *Gli illustri et gloriosi gesti et vittoriose imprese fatte contra Turchi dal Sign. Don Giorgio Catriotto detto Scanderbeg, principe d'Epiro*, prev. Giovanni Maria Bonardi, (Venezia: Presso Altobello Salicato, 1584)

¹³² Francesco Sansovino, *Historia Universale Dell'origine Et Imperio De'Turchi* (Venezia, 1564), 370-497.

¹³³ John Shute, *Two very notable commentarie: The one of the original of the Turcks and the empire of the house of Ottomanno, and the other of the warre of the Turcke against George Scanderbeg written by Andrea Cambini and Paolo Giovio* (London, 1562).

¹³⁴ Prennushi, "Meshtari Dhimiter Frangu," 78-79.

¹³⁵ Giorgio Stabile, "Maria Bonardo, Giovanni," *Dizionario Biografico degli Italiani*, 11. tom. (Roma: Istituto dell' Enciclopedia italiana, 1969)

¹³⁶ Stair Sainty, *The Constantinian Order*, 59, 410.

objavljena 1591., 1610., 1646. i 1679. godine.¹³⁷ Većina današnjih povjesničara smatraju Bonardijev prijevod autentičnim.¹³⁸

Zbog spomenutih činjenica, bilo je povjesničara koji su doveli u pitanje autorstvo, ali i onih koji su doveli u pitanje vrijeme kada je djelo napisano.¹³⁹ Francisc Pall bio je prvi koji je negirao Francovo autorstvo, ustvrdivši kako je njegovo djelo zapravo skraćena verzija Barleziove *Povijesti*, no kasnije je prihvatio Francovo autorstvo.¹⁴⁰ Ugledni albanski povjesničari Kristo Frasheri i Aurel Plasari prihvaćaju Bonardijevu tvrdnju kako se Barlezio oslanjao na Francovo djelo koje je Franco napisao krajem XV. stoljeća ali nije objavio.¹⁴¹ Ovu tezu je ranije zagovarao i Lek Pervizi prevoditelj Francova komentara.¹⁴² Sukladno historiografiji, i u ovom se radu Bonardijev tekst analizira kao manje–više vjeran prijevod Francova djela.

Marino Becichemo

Marino Becichemo (1468.–1526.; lat. Marinus Becichemus Scodrensis; alb. Marin Beçikemi) bio je albanski humanistički učitelj.¹⁴³ Rođen u Skadru 1468. u poznatoj obitelji Beçikemi porijeklom iz Paštrovića, koji su tada bili dijelom Mletačke Albanije.¹⁴⁴ Njegov otac Florian, služio je tri desetljeća kao tajnik Serenissime na osmanskome dvoru, dok je djed Pietro bio poslanik u Veneciji.¹⁴⁵ Djetinstvo je proveo u Skadru do 1479. godine. Padom grada pod osmansku vlast, izgubio je svoje roditelje i veći dio šire obitelji; utočište je našao u Ulcinju,

¹³⁷ Stair Sainy, *The Constantinian Order*, 59, 410.

¹³⁸ Prennushi, "Meshtari Dhimiter Frangu," 78-79.

¹³⁹ Talijanski povjesničar Alessandro Laporta misli da je djelo napisao drački nadbiskup Pavao Angelo, a ne Franko. Većina povjesničara su odbacili njegovu tezu. Vidi: Alessandro Laporta, *La vita di Scanderbeg di Paolo Angelo. Un libro anonimo restituito al suo autore* (Galatina: Congedo Editore, 2004).

¹⁴⁰ Prennushi, "Meshtari Dhimiter Frangu," 80.

¹⁴¹ Plasari, *Skenderbeu*, 27, 28, 29; Frasheri, *Skenderbeu*, 7.

¹⁴² Vidi: Dhimitër Frangu, *Veprat e lavdishme të Skënderbeut*, prev. Lek Pervizi (Bruxelles, 2017).

¹⁴³ Čoralić, "Od Ulcinja do Drača," 76.

¹⁴⁴ Lovorka Čoralić, "Iz prošlosti Paštrovića," *Historijski zbornik*, 49 (1996): 1, 22; Margaret L. King, *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance* (Princeton: Princeton University Press, 2014): 271.

¹⁴⁵ Čoralić, "Iz Paštrovića," 22; Marini Becichemi, "Eiusdem Scodrensis collectanea in primum Plinii" u *Elegans ac docta in C. Plinium praelectio* (Paris: Vaenundantur Luteciae, 1519), 97: *Inuenies Petrum Beccichemum auum meum Legatum Senatus Patriji nomine Scroma Urbem Veneti iuris fecisse.*

kod svojih rođaka. Iz Ulcinja je kasnije prešao u Bresciu, gdje je stekao humanističko obrazovanje i sa 17 godina se prvi put proslavio govorom u čast Marca Antonia Morosinija.¹⁴⁶

Nakon završetka formalnog obrazovanja, vratio se u Ulcinj, gdje je oženio Katarinu, kćer ugledne obitelji Dabra. Godine 1492. godine preselio se u Dubrovnik, gdje započinje svoju dugogodišnju karijeru putujućeg učitelja.¹⁴⁷ Nakon kraće epizode u Napulju, gdje služi kao tajnik mletačkog providura, Melchiora Trevisana, vraća se na područje Mletačke Republike. Djeluje u Veneciji (gdje 1504. postaje članom albanske bratovštine), Bresci, Mantovi te na padovanskom sveučilištu.

Tijekom učiteljske karijere objavio je niz komentara uz antičke autore, Plinija, Cicerona, Vergilija, Livija i Perzija. Svojim filološkim radom Becichemo je postao najpoznatiji albanski humanist, kojeg su cijenili mnogi slavni suvremenici, uključujući i Erazma Roterdamskoga.¹⁴⁸ U Dvorani četrdesetorice Sveučilišta u Padovi, koja je posvećena četrdesetorici najuglednijih profesora, nalazi se i Becichemov portret.¹⁴⁹ Potrebno je napomenuti da zbog sličnosti imena i mjesta rođenja, pogrešno je poistovjećen sa Marinom Barleziom.¹⁵⁰ Zbog toga, neki suvremeni povjesničari nastavljaju se zalagati za istu tezu, iako je ova teza zapravo pobijena.¹⁵¹

Tri su djela Becichemova bogatog opusa posebno relevantna za pitanja postavljena u ovome radu. Prvi je *Panegyricus serenissimo principi Leonardo Lauretano et illustrissimo Senatui Veneto dictus* (Panegirik presjajnom duždu Leonardu Loredanu i presvijetlom mletačkom senatu) tiskan 1503/1504. u Bresci. Radi se o kratkom tekstu, koji ukupno sadrži 17 stranica. Podijeljen je na šest poglavlja. Becichemo u panegiriku veliča obitelj Loredan, posebno dužda i njegovog brata Antonia, koji su dali veliki doprinos tokom obrane Skadra. S druge strane hvali i svoj rodni grad i sugrađane koji su se hrabro borili i ostali vjerni Republici. Također, ističe vjernost i službu svoje obitelji prema Veneciji. Panegirik završava opisujući egzil Skadrana i srdačan doček u Veneciji.

¹⁴⁶ Mikel Prennushi, *Kontribut shqiptar në Rilindjen europiane* (Tirana: 8 Nentori, 1980), 134-136.

¹⁴⁷ Fatbardha Hoxha, *Letërsi e hershme shqiptare* (Shkodër: Camaj-Pipa, 2004), 51; Giorgio Zanchin, "La sala dei Quaranta nel palazzo del Bo a Padova," *Acta medico-historica Adriatica* 5, br. 1 (2007): 19.

¹⁴⁸ Desiderius Erasmus, *The Correspondence of Erasmus - Letters 1535-1657*, preveo Alexander Dalzell. tom. 11. (Toronto: University of Toronto Press, 1994), 228.

¹⁴⁹ Zanchin, "La sala dei Quaranta," 19.

¹⁵⁰ *Dizionario Biografico degli Italiani*, tom 7. Cecil H. Clough (Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana, 1970), sv. "Becichemo, Marino."

¹⁵¹ Ilija Stavri Karanxha, *Marino Becichemo Scodrensi Pater Patriae* (CreateSpace Independent Publishing Platform, 2018).

Drugo djelo koje će biti analizirano u ovom radu je *Elegans ac docta in C. Plinium praelectio* (Uglađen i učen predgovor o Gaju Pliniju) napisao je dok je bio profesor u Padovi i objavio 1519. godine. Kao što se može vidjeti iz naslova, riječ je o komentaru uz djelo Plinija Starijeg, no Becichemo uključuje i kratke eksurse o svojoj obitelji, rodnom gradu te podrijetlu Albanaca. S ponosom ističe kako su njegovi preci vjerno služili *Serenissimi* kao službenici i diplomate, te spominje i povijesne veze između Venecije i Albanije.

Treće Becichemovo djelo, *Ad Serenissimum et praestantissimum principem Augustum Barbadicum illustrissimum Venetorum Ducem*, starije je od prethodnih no nije tiskano za autorova života. Posrijedi je pjesma posvećena Loredanovu prethodniku, duždu Augustinu Barbarigu, a otkrila ju je povjesničarka Lucia Nadin 2008. godine u Nacionalnoj knjižnici Marciana u Veneciji. Tematika pjesme je sličnog karaktera kao i panegirik posvećen Loredanu i senatu: opisuje obranu i pad Skadra, pri čemu se posebna pažnja pridaje tragičnom egzilu Skadrana u Veneciji. S druge strane veliča dužda i Republiku, kojima se zahvaljuje za prijateljski doček i pomoć pruženu skadarskim izbjeglicama.

Marino Barlezio

Marino Barlezio (sredina 15. st.–1512./1513.; lat. Marinus Barletius Scodrenensis, alb. Marin Barleti/Barleci) bio je humanistički obrazovan katolički svećenik iz Skadra.¹⁵² Godina njegova rođenja je nepoznata, ali budući da je bio svjedok i sudionik opsade Skadra povjesničari se slažu da je rođen u Skadru otprilike pedesetih ili šezdesetih godina 15. stoljeća.¹⁵³ Iako je u prošlosti bilo prijepora o njegovu etničkom podrijetlu, sasvim je sigurno kako je Barlezio Skadar i Albaniju smatrao svojom domovinom. Ukoliko uzimamo u obzir da je rođen pedesetih godina 15. stoljeća,¹⁵⁴ onda možemo pretpostaviti da je djetinjstvo proveo u Albaniji tijekom protuosmanskih ratova.¹⁵⁵

Godine 1474. i 1478. sudjelovao je u obrani Skadra, da bi se nakon predaje grada preselio u Republiku Svetog Marka, kasnije u Rim.¹⁵⁶ Što se tiče intelektualnog formiranja, znamo da

¹⁵² Robert Elsie, *Historical Dictionary of Albania* (Lanham, MD: Scarecrow Press, 2010), 34.

¹⁵³ Franz Babinger, "Barleti në Enciklopedinë Italiane të Vitit 1964," *Gjeopolitika* 06 (2011): 142; Buda, Hyrja, 5; Francesco Pall, *Marino Barlezio, uno storico umanista* (Bucaresti: Imprimeria nationala, 1938), 4.

¹⁵⁴ Pall, *Barlezio*, 3; Shuteriqi, "Mbi jetën e Barletit," 92; Kasem Biçoku. "Portreti i Marin Barlecit dhe një Saktësim për Shqiponjën e Kastriotëve," *Gjeopolitika* 06 (2011): 126.

¹⁵⁵ Shuteriqi, "Mbi jetën e Barletit," 92.

¹⁵⁶ Robert Elsie, *Historia e letërsisë shqiptare*, prev. Abdurrahim Myftiu (Priština: Dukagjini, 1997), 20.

je studirao teologiju u Padovi, dok mjesto i vrijeme zaredivanja ostaje i dalje nepoznato.¹⁵⁷ Francisc Pall je predložio da je bio zaređen prije opsade Skadra, s čime se većina albanologa ne slaže.¹⁵⁸ Neki su mislili da je studirao u Albaniji,¹⁵⁹ Shuteriqi predlagao je Skadar ili eventualno Dubrovnik – kao što su i njegovi suvremenici Marino Becichemo i Ivan Gazuli.¹⁶⁰ Služio je kao župnik u crkvi sv. Stjepana u Plovenaru¹⁶¹, i kao opat u crkvi sv. Justina u padovskoj dijecezi.¹⁶² Njegovo djelovanje okončalo se između 1512. i 1513. godine, kada se pretpostavlja da je umro.¹⁶³

Od Barleziova opusa analizirat će se dva djela. Djelo *De obsidione Scodrensi* (O opsadi Skadra) tiskao je Bernardo Veneto de Vitali 1504. godine, međutim nedavno je pronađen neobjavljeni rukopis iz 1501 godine – što je potvrdilo ranije hipoteze o dataciji.¹⁶⁴ Tijekom 16. stoljeća nastao je i talijanski prijevod koji je tiskan 1556., 1578. i 1596.¹⁶⁵ Što se tiče strukture, djelo se dijeli na tri poglavlja, odnosno – prema izvornoj terminologiji – na tri „knjige”.

U prvoj knjizi, Barlezio piše predgovor posvećen mletačkom duždu Leonardu Loredanu, te navodi motive pisanja ovog djela (koji očigledno imaju i političku pozadinu). Ostatak poglavlja čini rasprava o podrijetlu Turaka. U drugoj knjizi piše detaljno o prvoj i drugoj opsadi grada koje je neuspješno poduzeo osmanski sultan Mehmed Osvajač. U ovom dijelu Barlezio piše o otporu Albanaca, ali i o njihovom podrijetlu i povijesti. Treća se knjiga odnosi na posljednju opsadu grada, uslijed koje je Mletačka Republika je bila prisiljena potpisati mirovni ugovor, što su Skadrani doživjeli kao izrazito nepovoljan razvoj događaja – odbivši da ostanu pod Osmanlijama, napuštaju Skadar te odlaze u Veneciju. Prema Barleziovim

¹⁵⁷ Jahja Drançolli, “Të dhëna të reja për jetën dhe veprën e M. Barlecit,” *Gjurmime Albanologjike: Seria e Shkencave Filologjike 17-18*, (1988), 67.

¹⁵⁸ Pall, *Barlezio*, 5; Shuteriqi, „Mbi jetën e Barletit,” 41.

¹⁵⁹ Sabri Hamiti, „Marin Barleti (Rreth 1460 -1513),“ *Gjeopolitika 06 (2011)*: 120.

¹⁶⁰ Shuteriqi, „Mbi jetën e Barletit,” 101.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Kasëm Biçoku, *Për Skënderbeun* (Tirana: 2005), 368.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Nadin, *Ikona e Skënderbeut*, 53; Jahja Drançolli, “Të dhëna të reja për jetën dhe veprën e M. Barlecit,” *Gjurmime Albanologjike: Seria e Shkencave Filologjike* (1988): 17-18.

¹⁶⁵ Stefan Prifti, “Disa shënime për jetën, veprën dhe vlerën e Barletit si historjan,” *Gjeopolitika 06 (2011)*: 79.

vlastitim riječima, glavni motiv za pisanje ove knjige bilo je sjećanje na junački otpor Turcima.¹⁶⁶

Drugo Barleziovo djelo koje će biti analizirano u ovome radu, *Historia de vita et gestis Scanderbegi, Epirotarum principis* (Povijest o životu i junačkim djelima Skenderbega, vladara Epira) objavio je njegov sunarodnik B. De Vitali u Rimu (c. 1508.–1510.) Djelo je posvetio Don Ferrantu Kastriotiju tj. Skenderbegovom nećaku, a na pisanje su ga potaknuli članovi obitelji Angelo. Što se tiče samog djela, pisano je na latinskom i sastavljeno od trideset knjiga, dok u originalu ukupno ima 160 stranica. Barlezio detaljno prikazuje Skenderbegov život od rođenja, povratka i pobjeda u Albaniji sve do njegove smrti. U djelu ističe i veliča Skenderbegove pobjede i vrline; posebno naglašava savez s Venecijom i Katoličkom crkvom.

Djelo je uživalo iznimnu popularnost u ranom novom vijeku: na latinskom je izvorniku objavljeno još u Strasburgu 1537., Frankfurtu 1578., i u Zagrebu 1734.;¹⁶⁷ na talijanskom (u prijevodu Pietra Rocca), u Veneciji 1554., 1560. i 1580.; na njemačkom (u prijevodu Johana Pinicianija), u Augsburgu 1533, u Frankfurtu 1561., 1577., 1578. i 1597. te u Magdenburgu 1604. i 1606. godine; na portugalskom 1568., 1569. i 1587. godine; na francuskom (u prijevodu Jacquesa de Lavardina) u Parizu 1576., 1597., 1621. i 1593. te u Ženevi 1580 godine; na španjolskom (u prijevodu Oche Joana de la Saldea) u Sevilli 1582. i 1588., u Lisabonu 1592. te 1597. godine u Madridu; na engleskom u Londonu 1596.; te na rumunjskom 1592. u Cluju.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Marinus Barletius, *De Obsidione Scodrensi = Über Die Belagerung Von Skutari*, preveo Stefan Zathammer (Wien: Verlag Holzhausen, 2017), 56-58.

¹⁶⁷ Vidi: Zef Mirdita, Mbi botimin e “Historisë së Skënderbeut” të Marin Barletit në Zagreb më 1743,“ *Gjeopolitika* 6 (2011): 135-141.

¹⁶⁸ Prifti, „Disa shënime,“ 79-80.

4. Nacija u djelima albanskih humanista

Ovo poglavlje analizira sliku nacije kakvu su albanski humanisti konstruirali u svojim djelima. Metoda je topološka analiza, prema modelu koji je uspostavila Zrinka Blažević u svojoj knjizi *Ilirizam prije ilirizma*.¹⁶⁹ Konkretno u ovom se diplomskom radu analiziraju četiri, odnosno pet ključnih toposa albanskog nacionalnog diskursa. To su: mit o podrijetlu nacije, nacionalni prostor i geografija, nacionalna karakterologija i nacionalni heroji. Naposljetku, uvažavajući izražen komunalni identitet albanskih humanista, posljednje potpoglavlje analizira i njihove prikaze vlastitih rodnih gradova kao idealiziranih središnjih mjesta nacionalnoga prostora.

4.1. Mit o podrijetlu nacije

Renesansni humanisti su programski gledali na antiku kao zlatno razdoblje ljudske povijesti, diveći se antičkim piscima i njihovom stilu pisanja koji su oponašali. Humanisti kad su pisali o prošlosti, bilo neke plemićke obitelji, grada ili nacije, uvijek su se potrudili pronaći nešto što ih povezuje sa slavim i plemenitim ličnostima ili civiliziranim narodima antike. To se također može reći i za albanske humaniste koji su zbog geografske bliskosti ali i povijesnih okolnostima slijedili humanističke ideje i tradicije Talijana.

Demetrio Franco smatra da Albanci potječu iz Italije. Nije siguran iz kojeg točno mjesta te iznosi nekoliko teorija. Detaljnije piše o poznatoj teoriji da Albanci vuku podrijetlo iz talijanskog grada Albe, koja se nekada nalazila u blizini Rima. Navodi kako je prema Pliniju spomenuti grad bio uništen od rimskog kralja pri čemu je mještanima bilo naređeno da se presele u Rim, što su mnogi odbili te migrirali na Kavkaz. To novo mjesto dobilo je ime *Albania Iberia* iliti Kavkaska Albanija. Kasnije, otuda su Albanci migrirali u Makedoniju, Dalmaciju, Liburniju, Iliriju i kasnije u Epir. Epir je, prema Francu, provincija najviše naseljena Albancima, zbog čega je i postala jedinstvena provincija prema njima nazvana *Albania*.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Blažević, *Ilirizam prije ilirizma*, 88-91.

¹⁷⁰ Franco, *Gli illustri*, pogl. III, 9.

Franco nije bio jedini koji je mislio da Albanci iz Italije; talijansko podrijetlo Albanaca bila je općeprihvaćena među tadašnjim talijanskim humanistima, pa i tako i za albanske humaniste iz Skadra. O podrijetlu Albanaca slično mišljenje imao je i Papa Pio II., na kojeg se čak i Barlezio poziva.¹⁷¹ Barlezio piše kako Epirani, koji se „danas“ nazivaju Albancima, vuku podrijetlo od Albana; od tuda potječe i albanski jezik koji govore većina stanovništva. Albane opisuje drevnim, učenim i poznatim narodom Italije, koji je živio i na području Kavkaza.¹⁷² Barlezio i Becichemo se pozivaju na Troga Pompeja, koji smatra da su preci Epirana slijedili Herkula te naselili planinu Alba. Objašnjava da su zapravo ti Albani potomci Albanaca koji žive ne samo u Albaniji/Epiru, nego i na Peloponezu i u Makedoniji.¹⁷³

Zanimljivo je što su albanski humanisti podrijetlo svog naroda povezivali s Italijom, koja se smatrala nasljednicom Rimskog Carstva, kao prijestolnicom civilizacije, kulture i umjetnosti i, naravno, središtem katoličke Crkve – jedine istinite religije. Talijane su cijenili humanisti diljem Europe, neki su ih čak smatrali superiornima i uzornima u odnosu na druge. No albanski su humanisti jedinstveni po tome što su čak svoje nacionalno podrijetlo vezali uz Italiju. Taj mit o podrijetlu uzdizao je ugled i vrijednost nacije. Prema ovom mišljenju, koje je, kao što smo ranije rekli dominiralo među i uglednim talijanskim humanistima, Albanci su se mogli ponositi ne samo kao bivša regija Rimskog Carstva, već i Talijani. Takav mit je u svakom slučaju trebao približiti zajednicu albanskih doseljenika u Veneciji talijanskoj domaćoj publici.

Međutim, Epir nije jedini naziv kojem albanski humanisti zovu svoju sadašnju domovinu. Barlezio u djelu *De obsidione Scodrensi* Albaniju izjednačava s Makedonijom:

Odmah je krenuo prema Makedoniji, koja se danas na narodnom jeziku naziva Albanija, jer gotovo svi stanovnici govore epirski.

*Progressus est mox in Macedoniam, quae nunc vernaculo sermone Albania dicitur, quia incolentes eam omnes fere Epirotica lingua utuntur.*¹⁷⁴

Kako bi dokazao svoje teorije o plemenitom podrijetlu Albanaca Barlezio se ne služi samo autopredodžbom nego i metapredodžbom, pozivajući se i na mišljenje „Drugog“. Barlezio

¹⁷¹ Aeneae Sylvii Piccolominei, *Opera geographica et historica* (Helmstadii: Impensis Joh. Melch. Sustermanni, 1699), pogl. XIX., 36; Aurel Plasari, *Shqipëria dhe shqiptarët në Europën e Piut II* (Tirana: IDK, 2014), 89-91.

¹⁷² Barletius, *Historia*, pogl. I, 19.

¹⁷³ Ibid; Becichemus, *Eiusdem Scodrensis*, 25.

¹⁷⁴ Barletius, *De Obsidione*, 74.

tako citira pisma napuljskog kralja Ferdinanda I, koji također Albaniju izjednačava sa Epirom i ističe da se nekada zvala Makedonijom.¹⁷⁵ Istovremeno citira i Ahmet Bega, koji kaže da su Albanci Epirani koji potječu od dinastije antičkog vladara Pira Epirskoga.¹⁷⁶ Veza s Epirom Epirskim i Aleksandrom Velikim omogućila je humanistima predstaviti Albance kao baštinike makedonskog imperija „koji je nekada vladao svijetom“. Njihovi su preci, tvrde, pokorili Iliriju, Malu Aziju, Armeniju, Kapadociju, Siriju, Egipat, Taur, Kavkaz, Perziju i Indiju.¹⁷⁷ Njihove su se zemlje, koje su pokrivala tadašnje gradove Epira i Mletačke Albanije, nekad zvale i Ematijom (lat. *Aemathia*). I Franco također piše kako se dio Albanije kojim je vladao Skenderbegov otac, Gjon Kastrioti, u prošlosti zvao Ematijom.¹⁷⁸

Veza s Aleksandrom Velikim isticao je i albanski junak, Gjergj Kastrioti Skenderbeg. Po njemu je dobio svoje ime i smatrao se njegovim nasljednikom po krvi i ratnoj vještini. Skenderbeg se na tu vezu pozivao najčešće u vrijeme ratnih operacija u Italiji, u borbama za vrijeme njegove talijanske ekspedicije s Giovannijem Antoniom Orsinijem.¹⁷⁹ Prema Oliveru Schmittu za širenje ideje o epirskom podrijetlu zaslužan je najviše bio drački nadbiskup Paolo Angelo, koji je imao veliki utjecaj na Skenderbega i albanske humaniste.¹⁸⁰ Podsjećamo da je drački nadbiskup bio ujak Franca i da je financirao Barlezija da napiše povijest o Skenderbegu.

Drivastski je humanist Demetrio Franco razvio i posebne mitove o podrijetlu albanskih aristokratskih obitelji. Za sjevernoalbanske Dukagjine ističe kako potječu od grofova d'Altaforgia iz Lombardije.¹⁸¹ Za drugu uglednu obitelj, dračke knezove Thopije, ističe pak kako potječe iz „plemenite Francuske“, od krvi samog Karla Velikog. To potvrđuje, kako Franco smatra, „prirodno prijateljstvo“ između Albanaca i Franaka.¹⁸² Naposljetku, za Spane iz svoga rodnog Drivasta, moćnu sjevernoalbansku aristokratsku obitelj, govori kako potječu iz Španjolske, odakle su se preselili u Epir u 4. stoljeću kao podanici rimskog cara Teodozija

¹⁷⁵ Marinus Barletius, *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis* (Venezia: B.V, c. 1508-1510), pogl. X, 131: *Epiro siue Albania quod quondam Macedonia dicebatur*.

¹⁷⁶ Barletius, *De Obsidione*, 248.

¹⁷⁷ Ibid., 74-76.

¹⁷⁸ Franco, *Gli illustri*, pogl. I, 1.

¹⁷⁹ Pii Secundi, *Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt* (Roma: ex typographia Dominici Basae, 1584), 304.

¹⁸⁰ Schmitt, *Das venezianische Albanien*, 589.

¹⁸¹ Franco, *Gli illustri*, pogl. III, 9.

¹⁸² Ibid., pogl. III, 9.

Velikog.¹⁸³ Povezujući njihovo podrijetlo s najpoznatijim ratobornim narodima kršćanske Europe, poput Francuza i Španjolaca, kao i najslavnijim carevima antike i ranosrednjovjekovnog doba, poput rimskog cara Teodozija Velikog i zapadnog cara Karla Velikog, Franco je očigledno htio dati do znanja da se radi o slavnoj i plemenitoj naciji koja se mogla ponositi uglednim plemstvom.

4.2. Nacionalni prostor i geografija

Što se tiče geografskog prostora srednjovjekovne Albanije, Barlezio i Franco identificiraju Albaniju s Epirom i Makedonijom, ali obuhvaćaju manje—više većinu povijesno albanofonih teritorija.¹⁸⁴ Barlezio, kao i Franco, najprije se fokusira na sjeverne teritorije, koje su istovremeno bili poznati kao *Albania Veneta* iliti Mletačka Albanija.¹⁸⁵ Nabraja obalne gradove počevši od Ulcinja, Bara, Budve, Risna (u Boki kotorskoj), zatim Skadar kao glavni grad Albanije, te napokon Drivast, Drač i Lješ. Od središnjeg i južnog djela nabraja Kruju kao prijestolnicu Lješke lige, regiju Dibre, Svetigrad, Berat, Apoloniju (današnji Fijer) i Valonu.¹⁸⁶ Prošlost starih gradova Mletačke Albanije poput Skadra, Ulcinja, Lješa i Drača povezuje s njihovom rimskom prošlošću, čak ih naziva „rimskim gradovima“.¹⁸⁷ Franco albanskim gradom smatra i Ohrid.¹⁸⁸

Albanski humanisti ističu kršćanski identitet svoje zemlje. Drivastski humanist Franco Albaniju/Epir eksplicitno opisuje „kršćanskom zemljom“, zemljom koja pripada samo kršćanima.¹⁸⁹ Barlezio je također smatra kršćanskom zemljom, no pritom se služi sofisticiranom i elokventnom retorikom. On posebno ističe stratešku važnost Albanije, posebno njezinih gradova, Skadra i Kruje. Prema Barleziju, Albanija je ne samo zemlja koja se borila za vlastitu slobodu nego i za cijelo kršćanstvo. Ona je „posljednja prepreka“, koja je, za razliku od pokorene Azije, Bizanta te Srbije (osvojene „bez prolijevanja kapi krvi“) ostala

¹⁸³ Franco, *Gli illustri*, pogl. III, 9. Na albanskom su jeziku poznati kao Shpani, na hrvatskom kao Špani i Spanić. Potomak Spana/Špana bio je i korčulanski nadbiskup Nikola Spanić (1633-1707). Također, sjevernoalbansko pleme u blizini Skadarskog jezera se zvao Špani. Vidi: Milan Šufflay, *Srbi i Arbanasi: (Njihova Simbioza u Srednjem Vijeku)* (Beograd: Seminar za Arbanasku Filologiju, 1925), 134.

¹⁸⁴ Franco, *Gli illustri*, pogl. I, 1; III, 9-10.

¹⁸⁵ Ibid., pogl. XLI, 84-85.

¹⁸⁶ Barletius, *De Obsidione*, 74; Barletius, *Historia*, pogl. I, 6, 7; IV, 40; VIII, 88; X, 125.

¹⁸⁷ Ibid., 74.

¹⁸⁸ Franco, *Gli illustri*, pogl. XXXII, 63-64.

¹⁸⁹ Ibid., pogl. VI, 14-15.

„nepokoriva” i „neuništiva”. Epir je stajao na putu Osmanlijama ka njihovu cilju, Italiji i središtu kršćanske Europe – Rimu.¹⁹⁰ Albanija je predstavljena kao *antemurale Christianitatis* odnosno predziđe kršćanstva. Iako su je često koristili, tu ideologiju ipak nisu prvi na Albaniju primijenili albanski humanisti, nego Papa Pio II.¹⁹¹

Osim njezine važnosti i pogodne strateške geografske pozicije albanski humanisti ističu i bogate prirodne resurse svoje zemlje.¹⁹² Barlezio tvrdi kako Albanija posjeduje mnogo šuma karakterističnih po velikim stablima, stablima koja su idealna za gradnju velikih brodova poput galija. Spominje i brojne albanske luke koje nude dovoljno prostor za sidrenje čak i najvećim flotama. Ukratko, svoju domovinu Barlezio opisuje kao idealnu zemlju, bogatu lijepim i plodnim poljima, pašnjacima, rijekama i izvorima.¹⁹³ I zapravo te su je kvalitete učinile poželjnom za osvajanje. Detaljniji opis, odnosno idealiziranje prirodnih i umjetničkih bogatstava i karakteristika Albanije prikazuju na primjerima svojih najvažnih gradova, o čemu će biti više riječi niže.

4.3. Nacionalna karakterologija

O nacionalnom karakteru Albanaca albanski humanisti pišu iz dvije perspektive: iz vlastite perspektive (autopredodžba) te iz perspektive Drugog (metapredodžba), pri čemu među potonjima razlikujemo saveznike i neprijatelje (Osmanlija). Pritom ističu tri ključne vrline nacionalnog karaktera: hrabrost i vičnost ratovanju, odanost te ponos.

Barlezio smatra da su Albanci najpoznatiji kao ratnički narod. Karakteristični za njih su mnogobrojni nepokoreni generali i knezovi.¹⁹⁴ Franco ih stoga ubraja među najhrabrije i najbolje ratnike na svijetu, jer im nije teško ratovati za svoga kralja i oslobađati zarobljene iz turskog zarobljeništva. Zbog toga se često novače radi zastrašivanja svojih neprijatelja, konkretno Osmanlija koji nikada neće zaboraviti hrabrost Epirana i strahove koje su doživjeli u borbama s njima.¹⁹⁵ Franco prikazuje Albance na sličan način. Oni su za njega idealni branitelji, bedem Alpa, zaštitnici poglavara katoličke Crkve, cara ali i ostalih kršćanskih

¹⁹⁰ Barletius, *De Obsidione*, 78; Barletius, *Historia*, pogl. II, 17; XII, 153.

¹⁹¹ Arrigo Petacco, *L'ultima crociata: quando gli ottomani arrivarono alle porte dell'Europa* (Milano: Mondadori, 2009), 43.

¹⁹² Barletius, *De Obsidione*, 74; Franco, *Gli illustri*, pogl. III, 9-10.

¹⁹³ Barletius, *De Obsidione*, 74.

¹⁹⁴ Barletius, *Historia*, II, 17.

¹⁹⁵ Franco, *Gli illustri*, pogl. XXII, 41

vladara.¹⁹⁶ Barlezio na sličan način navodi karakterne crte Albanaca. Opisuje ih kao ratnički i pobožni narod koji se prije svakog boja moli Bogu te bori za slobodu, dostojanstvo i vjeru. Glavna im je briga, prema njemu, spas svoje domovine, svojih prijatelja, te cijelog Epira.¹⁹⁷

Za opisivanje karakterologije Albanaca iz prve perspektive, odnosno autopredodžbi, Franco i Barlezio često koriste riječi albanskog kneza i junaka Skenderbega.¹⁹⁸ Franco o toj temi piše kratko i umjerenom retorikom. Prema njemu Albanci, posebno albanski vojnici, karakteriziraju se po svojoj fizičkoj snazi i hrabrosti. Ističu se za ratničke vještine, kao i poseban talenat za ostale znanosne discipline.¹⁹⁹

Oslanjajući se pak na metapredožbu, Barlezio slavi Albance preko Ahmeta Bega, jednog od najvažnijih osmanskih zapovjednika tijekom opsade Skadra. Barleziov Ahmet tako hvali drevno podrijetlo Albanaca od epirskog kralja Pira.²⁰⁰ Pohvalne riječi Albancima pripisuje i sultanu Mehmedu koji ih prikazuje hrabrim i snažnim muškarcima.²⁰¹ Dakle, zakoni prirode uvjetuju snagu naroda, pa u ovom slučaju i albanskoga, koju su je naslijedili od svojih slavni predaka.

A što se još može reći o epirskim ratnicima, od kojih mnogi izabrani od mnoštva herojski brane ovaj grad. Epirani su plemeniti rod, kraljevsko pleme, krv Eakida. Na ovom svijetu takvo je pravilo da svatko korača stopama svoje prirode. Epirani i danas zadržavaju duh i snagu Pira, od kojeg potječu.

*[Q]uid de militibus Epiroticis referam, quorum plures praecipue ex multis delecti hanc urbem acerrime tuentur? Sunt enim Epirotae stirps generosa, genus regale, sanguis Aeacidarum. In humanis rebus sic institutum est, ut unusquisque semina naturae suae sequatur. Animum et vigorem Pyrrhi, a quo originem trahunt, adhuc retinent.*²⁰²

U istom dijelu knjige Barlezio upozorava sultana i svoje podanike da nemaju posla s nekim „slabićima ili Azijatima“, već s Epiranima, „najhrabrim narodom pod ovim suncem i

¹⁹⁶ Franco, *Gli illustri*, pogl. XXII, 41.

¹⁹⁷ Barletius, *Historia*, pogl. II, 27; VI, 77; X, 126.

¹⁹⁸ Franco, *Gli illustri* pogl. XXII, 41.

¹⁹⁹ Ibid., pogl. III, 9.

²⁰⁰ Barletius, *De Obsidione*, 74, 248.

²⁰¹ Ibid., 74.

²⁰² Ibid., 248.

mjesecom.“ Snaga Albanca nadmašuje ljudske dimenzije te Barlezio ističe da je uvjeren da su potomci rimskog Boga rata, Marsa.²⁰³

Druga karakterna crta koja humanisti pripisuju Albancima su ljubav prema domovini i vjernost svojim vladarima. Barlezio slavi domoljublje kao posebnu vrlinu. Za Epirane „rat je umjetnost“ a obrana domovine ne samo obaveza nego i velika čast. Time ističe da se radi se o narodu koji je nepokoriv, o ljudima koji ne priznaju „stranu vlast“ osim ako oni to žele. Epirani su vjeren narod: vjernost (*fidelitas*) i data riječ za njih su svetinja, dakle tradicionalna vrijednost koje se čvrsto drže.²⁰⁴ Dodaje da kad je u pitanje domovina, spremni su i na najveću žrtvu:

Ničega se ne plaše, za njih je velika čast žrtvovati svoje živote za domovinu; to smatraju istinskom i sigurnom slavom.

*Nihil timent, vitam pro patriae defensione exponere lusum putant; eam veram et solidam gloriam esse existimant.*²⁰⁵

Barleziovo djelo obilježava snažna pro–mletačka retorika. Naglašava da su vjerni jedino Mletačkoj Republici, da priznaju jedino mletačkog dužda i ne žele nikog drugog za vladara. Te dvije nacionalne karakterne crte su, između ostalog, i razlozi zašto ih već tridesetak godina Osmanlije ne uspijevaju pokoriti. Ahmet Beg ih smatra neobičnima, te tvrdi da „zaslužuju biti poštovani u cijelom svijetu, uzdignuti uz najveća priznanja do neba.“²⁰⁶ Albanci su međutim vjerni i svojim knezovima. Franco smatra da su toliko su odani da bi žrtvovali svoje živote za njih, te da su spremni učiniti sve kako ne bi ih osramotili ili ponižavali.²⁰⁷

Prema Barleziju, sljedeća karakteristična osobina Albanaca je ponos, smatra ih ponosnim narodom, a to elaborira kroz dva primjera. Prvo, objašnjava da su se mnogo puta našli u teškim okolnostima, pod opsadom, ali nisu pomišljali na predaju. Radije bi ginuli kao slobodni ljudi, braneći domovinu, nego predali se Osmanlijama ili priznali njihovu vlast.²⁰⁸ Zbog toga su Epirani, poput Ugra, među rijetkim narodima koji se ne mogu kupovati kao

²⁰³ Barletius, *De Obsidione*, 250: *Credo equidem illos non humanis viribus, sed divina quadam ope inmiti. Credo equidem, si fas est dicere, Martis prolem esse nec alios mortales sub sole robustiores validioresque reperiri posse.*

²⁰⁴ Ibid., 74, 250.

²⁰⁵ Ibid., 250.

²⁰⁶ Ibid., 248-250.

²⁰⁷ Franco, *Gli illustri*, pogl. III, 9: *Sono tanto fedeli, che piu presto si eleggerebbono mille morti, inazi che a gli loro Signori ne bauesse da succedere danna, o vergogna.*

²⁰⁸ Barletius, *Historia*, pogl. VI, 81; XI, 138.

robovi. Njih je najteže zarobiti ili prisiliti da postanu nečije sluge. Nisu privrženi strancima, pa čak ni kad postanu „Turci“, tj. muslimani, nisu pobožni novoj vjeri te nikada ne postanu „dobri Turci“.²⁰⁹ Na kraju krajeva Barlezio dodaje da među Albancima i Osmanlijama ne može biti nikad mira niti prijateljstva.²¹⁰ Prema njemu, razlika između Albanaca i Osmanlija je ogromna, čega su svjesni čak i Osmanlije. Barlezio ističe da su Osmanlije pomiješani s različitim narodima, implicirajući da je albanska vojska homogena. Uz to, osmanska vojska je sastavljena od robova i plaćenika, dok su s druge strane Albanci kao slobodni ljudi.²¹¹

4.4. Nacionalni heroji

Skenderbeg

Može se zaključiti kako su albanski humanisti u svojim djelima najviše pozornosti pridavali najvećem nacionalnom heroju, Skenderbegu, proslavljenom ratniku protiv Osmanlija. Dodatan poticaj tomu je bio što se njegovim podvizima divila cijela Europa. Ovdje će se prikazati njegova uloga u narativima i način na koji ga albanski humanisti slave u nacionalnom kontekstu.

Gjergj Kastrioti Skenderbeg bio je najmlađi sin Gjona Kastriotija i Vojsave od Tribalda, a rodio se u Dibri početkom XV. stoljeća. Njegov otac bio je knez i vladar Mata, srednjoalbanske regije koju Franco pseudo-etimološkim tumačenjem izjednačava s antičkom Ematijom, što je između ostalog bio stari naziv za Makedoniju.²¹² Na sličan način piše i Barlezio, koji Kastriote smatra moćnim velikašima koji potječu od antičkih Epirana i Makedonaca, te ističe da su njihovi preci nekada vladali svijetom.²¹³ U svojim djelima ti humanisti redovito ističu Skenderbegovo nacionalno podrijetlo, nazivajući ga ili Albancem (*Albanus*) i Epiranom (*Epiransis*) ili knezom Albanaca (*Principes Albani*) i knezom Epira (*Epiri principes*).

Stvarajući njegov portret obojica humanista započinju s legendarnom pričom proročanskog karaktera, koja je čini se bila popularna i u puku. Prema toj legendi, njegova je majka u trudnoći sanjala da će roditi velikog zmaja koji će tijelom štititi Epir a repom Italiju, što je

²⁰⁹ Franco, *Gli illustri*, pogl. VIII. 104.

²¹⁰ Barletius, *Historia*, pogl. XI, 135.

²¹¹ Barletius, *De Obsidione*, 208-210.

²¹² Franco, *Gli illustri*, pogl. I, 1.

²¹³ Barletius, *Historia*, pogl. X, 131.

Skenderbeg kasnije u kontekstu djela i ispunio kao snažan ratnik koji se suprotstavljao Osmanlijama te branio domovinu, kršćansku vjeru i saveznike.²¹⁴ Mladost mu je, ipak, ističu humanisti, bila teška. Nakon što je njegov otac poražen, Gjergj je bio poslan kao talac na sultanski dvor gdje se obrazovao i intelektualno i fizički usavršavao. Za vrijeme boravka na osmanskome dvoru naučio je glavne strane jezike poput grčkog, turskog, arapskog, talijanskog i slavenskog.²¹⁵ U mladosti se isticao talentom i predanošću vjeri – koju je prema humanistima potajno ispovijedao i nakon formalnog preobraćenja na islam. Dokazavši se kao vješt ratnik ubrzo se uzdigao se do vrha vojne hijerarhije te je dobio islamsko ime Iskander beg, odnosno Skenderbeg, ili u prijevodu, Gospodar Aleksandar, čime se najvjerojatnije implicirala sličnost ili čak i genealoška veza s Aleksandrom Makedonskim.²¹⁶

Barlezio i Franco idealiziraju Skenderbegov fizički izgled, opisujući ga snažnim, divovskim i lijepim. Posjedovao je natprirodne moći: mogao je danima podnositi žeđ i glad te preživjeti u najtežim uvjetima.²¹⁷ Dnevno je iznimno kratko spavao, samo po četiri do pet sati.²¹⁸ Zanimljivo je što Franco mu daje dvostruki karakter, biblijski i mitološki, uspoređujući ga s Davidom, ali istovremeno nazivajući ga inkarnacijom Marsa, rimskog boga rata.²¹⁹ Zbog njegove izvanredne moći, vještina kao i spomenutog podrijetla, Barlezio Skenderbega često uspoređuje s Pirom Epirskim kojeg pak slavi kao jednog od najznačajnijih svjetskih ratnika, uvijek ističući njegovo albansko podrijetlo.

Kao što dobro znaš, Pir je bio slavljen kao jedan od najvećih i najmoćnijih vojskovođa na svijetu, i to s pravom. (...) Brojni antički izvori svjedoče o tome kakav je čovjek Pir bio i u ratu i u miru. U bitkama je vodio napade, tako da ga se s pravom moglo nazvati „ratnom munjom“.

*Fuit enim Pyrrhus, ut non ignoras, rex non immerito inter primores potioresque imperatores celebratus. (...) Qualis vir et omnibus belli artibus et pacis fuerit, plurima antiquorum monumenta declarant. Nulli in certaminibus et proeliis secundus, adeo ut belli fulmen merito dici potuerit.*²²⁰

²¹⁴ Barletius, *Historia*, pogl. I, 2.

²¹⁵ Ibid., I, 3.

²¹⁶ Ibid., pogl. I, 5.

²¹⁷ Franco, *Gli illustri*, pogl. VIII, 16-19.

²¹⁸ Barletius, *Historia*, pogl. I, 4; Franco, *Gli illustri*, pogl. VIII, 16-17.

²¹⁹ Franco, *Gli illustri*, pogl. I, 3; VIII, 18.

²²⁰ Barletius, *De Obsidione*, 248.

S druge strane, albanski humanisti ističu i Skenderbegovu ljudskost. Prikazuje se kao velikodušan, ljubazan, plemenit, postojan i pravedan. Ističu i njegovu nesebičnost, spominjući kako je u pobjedama dijelio ratni plijen sa svojim suborcima. Barlezio ističe da su ga vojnici toliko cijenili i poštovali da su krenuli za njim u ratove i bez njegovog poziva.²²¹ Osim toga isticao se i po snazi duha, a upravo to je, naglašava Franco, bio izvor i tajna njegove moći. Prema Francu:

Duhovne i tjelesne kvalitete ovog princa bile su toliko izvanredne i cijenjene da se u njegovo vrijeme nitko nije mogao usporediti s njim.

*Furono le qualità dell'animo, et del corpo di questo prencipe tanto bene qualificate et moderate, che quasi non ebbero oarial al suo tempo.*²²²

Franco Skenderbega opisuje kao velikodušnoga, milosrdnoga i pobožnoga kneza, idealnog kršćanskoga vladara, koji se redovito molio prije bitke; koji je za razliku od drugih znao štediti živote neprijatelja te praštati i izdajnicima koji su se pokajali. Oprostio je tako izdaju Moisiiju Golemiju, bratiću Hamzi Kastriotiju, ali i talijanskim i osmanskim ratnim zarobljenicima.²²³ Prema Francu, Skenderbegovo milosrđe potječe od njegova kršćanskoga duha:

Dvojica spomenutih Turaka tada su pozvani u nazočnosti kneza Skenderbega, koji im je rekao, da baš kao što je njihova vojska došla u Albaniju bez njegove dozvole, kako bi njegovu državu stavila pod opsadu, tako im on odobrava da bez njegove dozvole zaista mogu otići s Bogom, jer kršćanska velikodušnost i milosrđe ne znaju biti okrutni prema poraženim neprijateljima, niti uskratiti milost nikome tko bi ga tražio.

*Furono poi chiamati i due antedetti Turchi alla presenza del prencipe Scanderbeg, il quale loro disse, che si come il loro esercito era senza sua licentia venuto in Albania, ad assediare il suo stato, cosi gli concedeva ancora che senza licentia sua potessero veramente andarsene con Dio, perche l'umanità et clementia Christiana, non sa incrudelire contra gli inimici vinti, nè a negare la misericordia a niuno di quelli che loro gli la chiede.*²²⁴

²²¹ Barletius, *Historia*, pogl. I, 5; Franco, *Gli illustri*, pogl. VIII, 16-18; XXIV, 46-47.

²²² Franco, *Gli illustri*, pogl. XL, 84.

²²³ Barletius, *Historia*, pogl. VII 108-109; IX, 109; Franco, pogl. XV, 31; XVIII, 36; XXII, 43; XXXI, 62.

²²⁴ Franco, *Gli illustri*, pogl. XXVI, 76.

Franco dodaje i to da se Skenderbeg striktno držao pravila pravednog rata i kršćanskih zakona te da je kao neprijatelj grijeha zabranio zlostavljanje, silovanje i ubijanje žena, ali i zlostavljanje djece, staraca i nemoćnih ljudi. Na taj način Franco naglašava njegov Skenderbegov kršćanski duh, prikazujući ga kao suprotnost Osmanlijama koji su stereotipno prikazani kao nemilosrdni, bludnici i barbari. Franco, doduše, dodaje da je i Skenderbegovo milosrđe imao granicu: znao je biti nemilosrdan, no jedino prema nemoralnim osobama, i to posebno prema bogohulnim osobama koji su ponižavali imena Krista i Bogorodice.²²⁵

Humanisti posebno ističu Skenderbegovu povezanost s Albanijom u vrijeme dok je boravio na osmanskome dvoru. Iako je od djetinjstva Skenderbeg boravio daleko od svojih roditelja i domovine, nije zaboravio na njih.²²⁶ Franco objašnjava da je uz sebe imao podanike svoga oca, kršćanske Albance, koji su ga potajno učili o kršćanskoj vjeri. Na taj način je sačuvao i ideale za koje je kasnije ratovao.²²⁷ To se vidjelo na koncu i u događajima koji su se odvijali nakon smrti njegova oca Gjona. Tada se očekivalo da će jedan od njegovih nasljednika naslijediti Kruju, no to se nije desilo. Umjesto toga, sultan je poslao s dvora novog vladara u Kruju, otuđivši Skenderbegovu imovinu i ubivši njegovu braću.²²⁸ Skenderbeg je tada ostao jedini zakonski nasljednik Kruje. Sultan mu je nudio da vlada nekim azijskim sandžakom, no Skenderbeg je to ponizno odbio, čekajući priliku da se vrati u Albaniju i osveti sultanu.²²⁹ A priliku je ugrabio nakon bitke kod Niša (1443), kada se, suočivši se s kršćanskom vojskom povukao s bojišta i krenuo prema Kruji zajedno s 300 vjernih Albanaca.²³⁰ Dok su Osmanlije poraženi zahvaljujući dijelom i Skenderbegu, on se na prijevaru uspio domoći Kruje.²³¹ Ondje je podigao obiteljsku zastavu Kastriotija s crnim dvoglavim orlom na crvenoj pozadini, koja je nakon njegove smrti prihvaćena za nacionalni grb.²³²

Nakon oslobođenja Kruje, Skenderbeg je pozvao albanske knezove u sabor u Lješ, grad koji je tada bio pod mletačkom zaštitom. Te ih je pozvao da se ujedine i ratuju zajedno za domovinu, obitelji, za slobodu i obranu svete katoličke vjere; ne obraća im se samo kao knez i Albanac nego prije svega kao kršćanin (*non Albano, non principis filio, non cosanguineo*

²²⁵ Franco, *Gli illustri*, pogl. VIII, 16-17; Barletius, *Historia*, pogl. IX, 109.

²²⁶ Barletius, *Historia*, pogl. I, 10.

²²⁷ Franco, *Gli illustri*, pogl. I, 3-4.

²²⁸ Barletius, *Historia*, I, 5-7; Franco, *Gli illustri*, pogl. II, 4.

²²⁹ Ibid., pogl. I, 5-6.

²³⁰ Barletius, *Historia*, pogl. I, 7-8; Franco, *Gli illustri*, pogl. II, 5-7.

²³¹ Ibid., pogl. I, 7-10.

²³² Ibid., pogl. II, 15.

vestro sed Christiano).²³³ Lješki sabor, na kojem su se okupili najutjecaniji kneževi Albanije, priznao je Skenderbega za vrhovnog generala albanskih kneževa i zaštitnika Albanaca. Time je osnovana i Lješka liga s ciljem obrane i oslobođenja albanskih kneževina od Osmanlija.²³⁴ Cijela se Albanija uskoro oslobodila, dok je Skenderbeg bio slavljen od europskih vladara i uglednika poput ugarskog i poljskog kralja Vladislava, kardinala Giuliana Cesarinija, burgundskog vojvode Filipa III. te Pape Eugena IV.²³⁵ U to vrijeme Skenderbeg je bio na vrhuncu moći. Kako piše Barlezio:

Uistinu, tada se vratio stari sjaj Makedonije i činilo se da su se ona sad već zaboravljena vremena Aleksandra i Pira u potpunosti vratila.

*Redierat vere tunc vetusta nobilitas Macedonie et secula illa Alexandri Pyrrhique iam obsoleta in integrum restituta videbantur.*²³⁶

Nakon više godina neuspješnih napada, sultani Murat i Mehmed, nudili su Skenderbegu mir, tražeći samo da ih prizna kao svoje vladare. Međutim, Skenderbeg je to odbio, naglasivši da je kneževinu Albanije naslijedio od svog oca, ali da bi se podvrgnuo sultanima jedino u slučaju kad bi se oni obratili na kršćanstvo, jer Albanija može pripadati samo kršćanima.²³⁷ Gjergja Kastriotu Barlezio naziva *Athleta Christi*, hvali ga kao Božjeg poslanika te vjernog branitelja kršćanstva kao i Italije.²³⁸ Epirskog kneza Barlezio smatra „jedinim pristašom rimske vjere“ (*unicum Romanae fedis cultorem*),²³⁹ jedinim od svih kršćanskih vladara koji nikada ne miruje i koji je uvijek zauzet ratom protiv Turaka (*qui solus ex Christianis ducibus nullo satis tempore quiesceret et semper occupatus bello esset perpetuus Turcarum hostis*).²⁴⁰

Barlezio slavi Skenderbega kao heroja nacije, ponosom i blagoslovom ne samo obitelji i suboraca, nego i domovine:

O sretne li domovine koja te je takvoga dala! O sretnih li roditelja koji su te rodili!
O sretnih li zapovjednika i suboraca koji slijede tebe kao vođu, kao stratega, kao vladara i vrhovnog zapovjednika. O svjetlo i sjaju Albanije!

²³³ Barletius, *Historia*, pogl. II, 18; Franco, *Gli illustri*, pogl. III, 7-9.

²³⁴ Franco, *Gli illustri*, pogl. III, 7-9.

²³⁵ Barletius, *Historia*, pogl. II, 24-25.

²³⁶ Ibid., VI, 84.

²³⁷ Barletius, *Historia*, pogl. XI, 138-139; Frango, *Gli illustri*, pogl. VI, 14-15; XXX, 59-60.

²³⁸ Ibid., III, 30; X, 131; XI, 135; Vidi: Zef Mirdita, *Krishtënizimi ndër shqiptarë* (Zagreb: Drita, 1998), 172-173.

²³⁹ Ibid., pogl. X, 123.

²⁴⁰ Ibid., pogl. VI, 66.

*O felix patria quae te tale et tantum produxit. O foelices parentes qui te genuere, o foelices proceres et commilitones qui te ducem, te rectorem, principem et imperatorem sequuntur. O lux et decus Albanie.*²⁴¹

I kod prikazivanja Skenderbegovih posljednjih trenutaka albanski humanisti nastavljaju u istom tonu. Ističu da je Skenderbeg, unatoč starosti, i dalje bio jak čovjek i da je kao pobožni katolik primio posljednje sakramente. Barlezio to pokazuje i kroz Skenderbegov govor i testament. Skenderbeg je tako svojemu sinu, Gjonu Kastriotiju, za regenta ostavio nadbiskupa Drača, Paola Angelija, i naložio mu da ostane odan kršćanskoj vjeri i Veneciji. Preporučio mu je da slijedi vrline, da poštuje Boga, te da brani domovinu i državu.²⁴²

Franco i Barlezio naglašavaju da je vijest o Skenderbegovoj smrti rastužila Albaniju i cijelo kršćanstvo, pogotovo njegove najbliže saveznike papinsku kuriju, kraljevstvo Sicilije i Aragona te naravno, Mletačku Republiku. Franco posebno ističe dio govora dračkog nadbiskupa, Paola Angela, jednog od najbližih saveznika albanskoga kneza.²⁴³

Tko će nas zaštititi od ruku naših neprijatelja? I to posebno od bijesa i mržnje Turaka, tako zlih i moćnih? Jao tebi Albanijo, jao jadnom narodu, kao velikima i malima, jao svim kršćanskim krajevima napuštenim od takvog zaštitnika!

*Et chi et difenderà dalle mani dei nostri inimici? È massime dal furore, et rabbia de Turchi tanto empi et potenti? Guai a te, Albania, guai a miseri popoli, guai à grandi et à piccioli, guai a tutte le provincie Chritstiane abbandonate da tal difensore.*²⁴⁴

Franco tvrdi da su padom Lješa Osmanlije iskopali Skenderbegov grob te pokidali njegovo beživotno tijelo koji je mirisao lijepo, da bi od njega zatim napravili amajlije misleći da će im donijeti pobjede u bitkama.²⁴⁵ Dok Franco Skenderbega tako prikazuje kao sveca kojeg su štovali i Osmanlije, Barlezio se služi još dramatičnijom retorikom. Prema njemu Skenderbegova je smrt bila ravna smrti Albanije. I doista, deset godina kasnije Lješka se liga

²⁴¹ Barletius, *Historia*, pogl. X, 124.

²⁴² Franco, *Gli illustri*, pogl. XIII, 157-159.

²⁴³ Ibid., pogl. XXXIX, 81-82; XLI, 84-86.

²⁴⁴ Ibid., pogl. XL, 84.

²⁴⁵ Ibid., pogl. XLI, 85-86.

raspala, a albanski gradovi jedan po jedan potpali pod osmansku vlast. Kruja i Skadar pritom su najduže pružali otpor.²⁴⁶

Humanisti kao heroji nacije

U neku ruku humanisti su i sami sebe prikazivali kao heroji nacije, a njoj, za razliku od Skenderbega, nisu služili mačem nego perom. Svoju službu naciji su eksplicitno isticali u predgovorima svojim djelima. Za Barlezija, opsada Skadra, koja obilježila i pad Albanije pod osmansku vlast, predstavljala je veliku tragediju koja je bila nanijeta njegovom narodu. Pozivajući se na Horacija navodi kako se osjećao nedostojnim pisati o domovini, no dugogodišnja bol, duboka ljubav i osjećaj dužnosti ipak mu nisu dali mira.²⁴⁷ Na ovaj način, Barlezio naglašava da se osjećao prisiljenim postati glasnikom nacije. Pišući „pun ljubavi prema domovini“ želio je prenositi budućim generacijama tragičnu povijest, ne da bi ih rastužio, nego da bi im prikazao slavni i dostojanstveni otpor svojih predaka.²⁴⁸

Za razliku od Barlezija Becichemo ističe i svoju vjernost mletačkoj državi. Piše ne kako bi veličao svoju domovinu ni svoju obitelj nego kako bi pokazao zahvalnost Republici u njihovo ime. Preuzima odgovornost govoriti u ime svojih sunarodnjaka, kako kaže „ne kao književnik“ (*iam non privati studii litterarum*), već kao „govornik svoje nesretne domovine“ (*velut patriae infelicis orator*).²⁴⁹

Izvorni autorski predgovor Francova djela nije sačuvan – uz prijevod tiskan je bio tek predgovor njegovih prevoditelja – tako da, nažalost, ne znamo je li i on posegnuo za istim motivom.

4.5. Grad kao nacionalni *locus amoenus*

Albanski su humanisti dva albanska grada prikazali kao svojevrsni nacionalni *locus amoenus*, namijenivši im središnju ulogu u nacionalnom prostoru. Ti gradovi bili su Skadar, iz kojega je dolazila i velika većina albanskih imigranata u Veneciji, uključujući i humaniste, te Kruja,

²⁴⁶ Barletius, *Historia*, 1-2; pogl. XI, 159.

²⁴⁷ Barletius, *De Obsidione*, 54-56.

²⁴⁸ Barletius, *Historia*, pogl. II, 16.

²⁴⁹ Becichemus, *Panegyricus*, 22.

koja je bila središnja utvrda glavnog nacionalnog junaka, Skenderbega. Humanisti prikazuju podrijetlo i povijest gradova, opisuju njihov položaj i njihovu važnost za naciju i kršćanski svijet, te naposljetku opisuju njihovu herojsku borbu protiv Osmanlija i konačan pad.

Skadar kao nacionalni locus amoenus

Albanski humanisti dali su poseban značaj Skadru i njegovoj povijesti, koje su svojim djelima učinili slavnim širom Europe. To se prije svega odnosi na Barlezija, koji je Skadru posvetio djelo *De Obsidione Scodrensi*, no treba spomenuti i Becichema, koji se gradom bavi u svome *Panegiriku* za dužda Leonarda Loredana. To, naravno, nije bilo sasvim slučajno. Skadar je bio njihov rodni grad i za njih je, prema ciceronovskom idealu, pisati o svom rodnom gradu i domovini bila moralna obaveza i patriotski čin.²⁵⁰

Prema Barleziju, slavna prošlost i drevnost su karakteristike koje Skadar čine poznatim gradom. Slijedeći humanističku praksu, Barlezio slavnu prošlost Skadra povezuje s Rimskim Carstvom, nazivajući ga, prema Pliniju Starijem, „gradom Rimljana“. Razlog je za to, objašnjava, da s rimskom vlašću grad bio naseljen rimskim doseljenicima koji su ga zaštitili od invazije barbara.²⁵¹ Unatoč njegovoj važnosti i drevnosti, Barlezio spominje da o njegovom podrijetlu nema vjerodostojnih podataka. Pojašnjava da je za vrijeme okupacije koju je predvodio Anicius, kao i za vrijeme kasnijeg pada pod barbarsku vlast, Skadar bio spaljen i opustošen.

Iako je s uništenjem grada nestala i većina podataka, Barlezio ističe kako je uspio je prikupiti i pronaći dovoljno izvora kako bi oprezno ponudio tri moguće teorije o podrijetlu grada.²⁵² Oslanjajući se na popularnu legendu podrijetlo grada povezuje sa slavnim Aleksandrom Velikim kojeg su smatrali osnivačem Skadra.²⁵³ Ovu su teoriju, izgleda, prihvatili i Osmanlije, jer su Skadar nazvali „Skenderija“. Međutim, Barlezio Skadar smatra

²⁵⁰ Barletius, *De Obsidione*, 54-56.

²⁵¹ Ibid., 82.

²⁵² Ibid., 80-82.

²⁵³ U početnoj stranici Skadarskog statuta nalazi se apokrifni dokument koji se pripisuje Aleksandru Velikom (*Privilegium Alexandri Magni Macedonis ex Greco originali traductum*). Vidi: Lucia Nadin, *Statuti di Scutari della prima meta del secolo XIV. Con le addizio fino al 1469*, 2. izd. (Tirana: Onufri, 2010), 14, 34.

mnogo starijim gradom i odbacuje ovu teoriju.²⁵⁴ Prema drugoj legendi osnivač Skadra bio je epirski knez Ivan, protiv kojeg su se kasnije pobunili građani i potjerali ga iz grada, nakon čega ih je on prokleo. Iako ne prihvaća ni ovu teoriju, kaže da bi takvo prokletstvo objasnilo pad grada pod osmansku vlast.²⁵⁵ Prema trećoj teoriji, odnosno drugoj domaćoj legendi „pisanoj na narodnom jeziku“, dakle na albanskom, Skadar su osnovale dvije sestre, Roza i Fa, prema kojima je poznata gradska tvrđava dobila naziv Rozafa iliti Rozafati.²⁵⁶

Barlezio smatra da je Skadar postao ugledan ne samo zbog njegove „doista veličanstvene povijesti“, nego i zbog svojih izvanrednih prirodnih bogatstava. Njegova geografska pozicija je posebna. Objasnjava da se „nalazi na cijelom stjenovitom brežuljku“, što podrazumijeva neosvojiv teren. Služivši se metapredodžbom, tj. riječima sultana Mehmeda, Skadar opisuje na ovaj način: „O kako je izvrsno i visoko mjesto orao odabrao za sebe da izgradi gnijezdo za ptiće“ (*O quam praeclarum et sublimem locum aquila sibi delegit, ubi ad excludendos pullos nidum construeret*).²⁵⁷ Prema Barleziju, sultan Mehmed bio je oduševljen ljepotom i strateškim položajem Skadra. Zanimljivo je što mještane naziva „orlima“, što i nije sasvim slučajno. Orao predstavlja glavni heraldički simbol, tj. grb Kastriota, Skadra te simbol Lješke lige – koji je kasnije prihvaćen i za nacionalni simbol.

Nadalje, Barlezio se fokusira na opis prirodnih bogatstava grada. Skadar je okružen velikim poljima koja se ističu po posebnoj plodnosti, pri čemu su pogodna posebno za maslinarstvo, vinogradarstvo i poljoprivredu. Osim toga, ističe se čist zrak, mnoštvo izvora pitke vode, dvije rijeke, Drin i Bojana, te Skadarsko jezero za koje ponosno naglašava da posjeduje sve moguće vrste riba bez obzira na godišnje doba.²⁵⁸ No osim prirodnih bogatstva grada Barlezio ističe i prednosti koje su stvorile „ljudske ruke“, Skadrani. Tako ističe grčke samostane,²⁵⁹ ali prije svega jaku tvrđavu. Podsjeća i da je prije osmanskog osvajanja grad bio utvrđen izvrsnim zidinama – iza kojih su se Skadrani povukli i uspješno obranili grad čak i s malobrojnom vojskom. Sa žalošću dodaje da su zidine i tvrđava uništene od barbara, Osmanlija.

²⁵⁴ Barletius, *De Obsidione*, 80. *Ferunt enim barbari quidam eam ab Alexandro Magno conditam fuisse, quibus non est assentiendum, nam ante Alexandrum Scodra iam condita erat.*

²⁵⁵ Ibid., 80-82: *Alii vero dicunt a quodam Ioanne regulo Epirota conditam fuisse...*

²⁵⁶ Ibid., 82-84: *In his enim vernacula lingua scriptum est Rosam quendam cum Pha sorore sua primos fundatores urbis Scodrae fuisse, unde eius arx Rosapha appellabatur, qui diu feliciter quieteque regnarum.*

²⁵⁷ Barletius, *De Obsidione*, 126.

²⁵⁸ Ibid., 86, 88, 90.

²⁵⁹ Ibid., 90.

Barlezio upozorava čitatelje na važnost Skadra, kojeg naziva središtem obale i onog djela Dalmacije koji joj je blizu.²⁶⁰ Implicira da se ne radi samo o nekom običnom lokalnom gradu Epira ili Mletačke Albanije, već o najznačajnijem gradu cijele regije. I to ne bilo kakve regije, već slavne i drevne Makedonije. Ovu tvrdnju „dokazuje“ služeći se se i metapredodžbom, fiktivno prikazujući kako Drugi – u ovom slučaju Osmanlije – vide Skadar:

Osmanlije su shvatili da je Skadar iznimno plemenit grad, središte provincije i prijestolnica epirskoga naroda, stražar, oko, bedem i zaštita cijeloga kraljevstva, vrata Jonskoga i Jadranskoga mora, predziđe Italije i svih kršćana. Silno su se ponadali stoga, da kad bi se njega domogli, otvorio bi im se širok put cijelu Dalmaciju i Ilirik te Dauniju.

*Cum igitur Ottomanus Scodram urbem nobilissimam, provinciae principem et caput Epiroticae gentis, praesidium, oculum, robur et munimentum totius regni, ianuam Ionii Adriaticique maris, propugnaculum Italiae omniumque Christianorum esse animadverteret, spem quam maximam animo concepit, si ea potitus foret, se facilem expeditumque aditum ad totam Dalmatiam Illyricumque ac Dauniam.*²⁶¹

Koliko ima istine u ovim epitetima, pogotovo o metapredodžbi? Suvremeni kroničari, poput Giorgia Merule, svjedoče kako su se Osmanlije tokom prve opsade Skadra u srpnju 1474. godine pojavili pred glavnim gradskom utvrdom uzvikujući „Roma, Roma!“²⁶² Kako zaključuje Oliver J. Schmitt, to potvrđuje kako riječi Barlezija nisu bile samo pompozna retorika, da su doista Osmanlije na taj način vidjeli Skadar i da je njegova važnost prelazila lokalne i regionalne granice.²⁶³

Skadar se smatra ne samo bedemom Lješke lige, Epira ili Makedonije, nego i predziđem kršćanstva (*antemurale Christianitatis*). Obranu vjere Barlezio prikazuje kao jedan od zadataka Skadrana:

Treba vas poticati i tjerati na to, da ne štedite ni život ni spas. Nama je povjeren zadatak da branimo katoličku vjeru i cijelo kršćanstvo. Zar vam se čini

²⁶⁰ Barletius, *De Obsidione*, 80.

²⁶¹ Ibid., 92.

²⁶² Georgius Merula, *Bellum Scodrense* (Venezia, 1474), 17: *Undq Scodra oppugnabat sublato clamorebris vocibus Roma roma clamitabat.*

²⁶³ Schmitt, *Das venezianische Albanien*, 614-615.

beznačajnim što o ovoj neprijateljskoj opsadi ovisi spas i sudbina cijele kršćanske republike?

*Hoc inter cetera vos impellere, concitare debet, ut non vitae, non saluti parcatis, cum nobis munus defendendi totam catholicam fidem et omnes Christianos iniunctum sit. Anne vobis parum hoc videtur, quod in hac expugnatione hostili et salus et iactura universae reipublicae Christianae posita sit?*²⁶⁴

Barlezio nadalje ističe da žrtva koju daju neće biti uzaludna, jer će sve nacije i slaviti Skadar kao stup i štit vjere.²⁶⁵

Iako trojica autora, posebno Franco, često ističu kako je Skadar albanski grad, prikazuju ga i kao vjernog podanika Mletačke Republike.²⁶⁶ Becichemo naglašava da su Skadrani bili prvi od svih naroda cijele regije (mислеći na Dalmaciju, Makedoniju i Epir) koji su svojom voljom prihvatili mletačku vlast. Dakle nisu bili osvojeni već su se samovoljno stavili pod zastavu svetog Marka i zbog toga nijedan drugi grad im nije ravan.²⁶⁷ Podsjeća da se njegov rodni grad stavio pod zaštitu i upravu Venecije jer je su bili svjesni da će tako prosperirati – veza uz *Serenissimu* Skadru je dala veliki prestiž.²⁶⁸ I Barlezio i Becichemo ističu da je odanost Skadra bila bez premca; Skadrani su se, kao nitko drugi, uvijek ponosno borili „za katoličku vjeru i mletački imperij“. Becichemo smatra da mnogobrojne skadarske bitke s Osmanlijama najbolji dokaz njihove vjernosti i svete prisege koju su položili Republici.²⁶⁹

Za albanske, posebno skadarske humaniste, Barlezija i Becichema, koji su djelovali u Veneciji krajem 15. i početkom 16. stoljeća osmanlijske su opsade Skadra predstavljale ključnu epizodu nacionalne povijesti. Glavni je cilj Barleziova *De obsidione Scodrensi* napisati narativ te epizode. Osmanlije su izvršile dvije opsade Skadra. Prva je opsada (1474) trajala tri mjeseci, a iako su Osmanlije uspjeli uništiti dobar dio zidina, do pobjede ipak nisu mogli doći. Dobar dio njih, prema Barleziovom opisu, izgubio je život od ruke Epirana. Skadrani su, potaknuti od kneza grada, Antonija Loredana, da obrane svoj grad pod geslom

²⁶⁴ Barletius, *De Obsidione*, 140.

²⁶⁵ Ibid., 142, 156.

²⁶⁶ Franco, *Gli illustri*, pogl. XXXVI, 76.

²⁶⁷ Becichemo, *Panegyricus*, 22; vidi: Monique O'Connell, "Voluntary submission and the ideology of Venetian Empire," *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 20, no. 1 (2017): 9-39.

²⁶⁸ Becichemo, *Panegyricus*, 23.

²⁶⁹ Barletius, *De Obsidione*, 144; Becichemo, *Panegyricus*, 23.

pro fide et patria, Osmanlijama nanijeli težak poraz.²⁷⁰ Neočekivana pobjeda Skadrana fascinirala je ne samo Barlezija nego i ostale tadašnje kroničare, koji su obranu Skadra smatrali jednom od najslavnih pobjeda u povijesti Mletačke Republike.²⁷¹ Barlezio uspoređuje Skadar sa Kastiljom, pri čemu ističe da se njegov rodni grad bolje branio od barbara.²⁷²

Drugu je opsadu predvodio sultan Mehmed Osvajač s velikom vojskom, prema Barleziju, u potrazi za osvetom, pun bijesa i mržnje prema Skadranima.²⁷³ Unatoč osmanskoj brojčanoj nadmoći, Skadrani pod vodstvom kneza Antonija di Lezzea još jednom porazili Osmanlije. Nakon poraza, spremao se još jedan napad, pri čemu je, kako podsjeća Barlezio, osmanski vojskovođa bio Davud-paša, rođeni Epiranin. No, vidjevši jak otpor Skadrana Osmanlije su smislili plan da osvoje grad bez prolijevanja krvi. Maskirali su dvojicu osmanskih vojnika u trgovce, koji su se predstavili kao mletački predstavnici te najavili tobožnji mirovni ugovor s Osmanlijama. Međutim, njihov je plan doživio neuspjeh, tako da su na kraju ipak napali grad.²⁷⁴

U srpnju 1478. pojavljuje se velik broj janjičara koji dolaze pred grad. No ni povećani broj vojnika ni ponude Skadranima da predaju grad za novac i građansku slobodu, ni prijetnje sudbinom Kruje i Carigrada Osmanlijama nisu donijeli željeni rezultat.²⁷⁵ Osmanlije tada napadaju topovima, a pred grad dolazi i sam sultan Mehmed. Prema Barleziju, u opsadi sada sudjeluje oko 350.000 osmanskih vojnika.²⁷⁶ Brojevi koje navodi sigurno su pretjerani, pri čemu je cilj bio dodatno naglasiti herojski otpor Skadrana. No, zaslugom Skadrana, „najboljih ratnika Epira“, i ovaj je osmanski napad na kraju neuspješan. Kako bi naglasio herojstvo Skadrana, Barlezio ističe kako su se, ostavši bez zaliha, bili prisiljeni hraniti se „prljavom hranom“, a naglašava, zajedno s Becichemom, kako su u obrani sudjelovale i žene, i to jednako poput muškaraca.²⁷⁷

Osim hrabrosti i želje za slobodom, Barlezio pridaje veliki značaj duhovnom, odnosno vjerskom elementu. Skadrani, iako malobrojni i suočeni sa smrću, ne pokazuju strah upravo

²⁷⁰ Barletius, *De Obsidione*, 94.

²⁷¹ Schmitt, *Das venezianische Albanien*, 615.

²⁷² Barletius, *De Obsidione*, 58.

²⁷³ Ibid., 94-98.

²⁷⁴ Barletius, *De Obsidione*, 98-100.

²⁷⁵ Ibid., 124-126.

²⁷⁶ Ibid., 132-136.

²⁷⁷ Becichemus, *Panegyricus*, 24; Barletius, *De Obsidione*, 206.

zbog vjerskoga žara. Barlezio svjedoči da prije borbe ali i nakon svake pobjede umjesto proslave mole se i zahvaljuju Bogu; posebnu duhovnost prikazuju zaštitniku grada svetom Stjepanu Prvomučniku, svetom Nikoli i Bogorodici.²⁷⁸ To je zapravo, prema Barleziju, ključan element za pobjedu Skadrana – njihova istinska vjera u Krista. Ovaj element Barlezio najbolje prikazuje u posljednjim poglavljima djela, koja opisuju posljednju opsadu, prikazujući duhovno vodstvo albanskog svećenika fra Bartolomeja: „Naš zadatak je Božji. S pravom se borimo za Božju pravdu, za vjeru i domovinu, za naše kuće i naša ognjišta, za našu djecu.“ (*Causa nostra Dei est. Nos iure pugnamus pro lege Dei, pro fide, pro patria, pro aris et focus, pro liberis.*)²⁷⁹ Barlezio, kao svjedok i sudionik opsade, tako Bartolomejevom govoru daje snažan vjerski i patriotski naboj. Bartolomej nadalje podsjeća Skadrane na značaj njihove borbe i poziva ih da brane svoju obitelj, domovinu jer će njihova borba ostati vječno upamćena. Poziva ih da se mole, da hrabro ratuju s križem, pozivajući se na Novi Zavjet podsjeća ih da je Bog u njihovoj strani.²⁸⁰

Vijesti o herojskoj obrani Skadra 1474. i 1478. širile su se cijelom Europom, no sudbina Skadrana ipak je bila tragična.²⁸¹ Usprkos uspješnoj obrani Skadra, godine 1479. Republika je temeljem mirovnog ugovora grad predala Osmanlijama. Prije same predaje grada, mletački je Senat ponudio svojim skadarskim podanicima da ostanu u svome gradu ili da migriraju u Veneciju zajedno s mletačkim vojnicima.²⁸² Većina je, kako ističe Barlezio, prihvatila drugu mogućnost, ostavivši iza sebe opustošenu domovinu. Barlezio objašnjava kako Skadrani nisu htjeli živjeti u ropstvu niti dijeliti život s „barbarima“ i „muhamedancima“. Nisu im ni vjerovali: ukoliko se predaju, Osmanlije neće pokazati milost prema njima, podsjećajući na rušenje crkava i kobne tragedije koje su se dogodile sunarodnjacima u Kruji, ali i ostalim kršćanima, ponajprije Mizejcima (Srbima) i Bizantincima.²⁸³ To je bio razlog zašto su Skadrani masovno preselili u Veneciju, svoju drugu domovinu.

²⁷⁸ Barletius, *De Obsidione*, 98, 194, 196, 204.

²⁷⁹ *Ibid.*, 212.

²⁸⁰ Barletius, *De Obsidione*, 114, 144.

²⁸¹ Norwich, *A History of Venice*, 353, 357.

²⁸² Barletius, *De Obsidione*, 262-264; Vidi: Marinus Bechicemus, *Ad Serenissimum et praestantissimum principem Augustum Barbadicum illustrissimum Venetorum Ducem* (Venezia, n.d.)

²⁸³ Barletius, *De Obsidione*, 132-138, 268-272.

Kruja kao nacionalni locus amoenus

Osim Skadra, albanski su humanisti posebno isticali i Kruju. I to ne sasvim slučajno, radilo se o gradu i utvrdi Lješke lige, gradu iz kojeg je Skenderbeg započeo oslobođenje Albanije (1443–1444). O Kruji je najviše piše Barlezio, u oba svoja djela, te nešto kratko i Franco.

Barlezio Kruju prije svega naziva „epirskim“, dakle albanskim, gradom, karakterističnom po mnogobrojnim izvorima vode, prema čemu je i dobio ime na epirskom/albanskom jeziku, „krua“ – izvor.²⁸⁴ Izgleda da nije znao mnogo o antičkoj povijesti Kruje, a nije mu bilo bitno ni stvoriti takav mit: kao osnivača grada smatrao je albanskog kneza Karla Thopiju (1331–1388).²⁸⁵ Zanimljivo je što i Franco povezuje Kruju sa Karlom Thopijom; naime on ga smatra potomkom Karla Velikog, čiji se kip nalazi usred same Kruje.²⁸⁶ Ali svakako, napominje da krujska polja imaju i antičku prošlost jer se na njima Cezar borio protiv Pompeja.²⁸⁷

Barlezio opisuje prirodna bogatstva te idealnu geografsku i stratešku poziciju Kruje. Prema njemu, Kruja je idealan grad, bogat sa mnogobrojnim i „lijepim i plodnim poljima“ na kojima „šume rastu kao nigdje drugdje“ što ih čini idealnim materijalom za brodogradnju.²⁸⁸ Prirodna bogatstva Kruje, koja Barlezio idealizira, služe kao dodatna vrijednost gradu. Osim polja i šuma Barlezio ističe još neke karakteristične kvalitete Kruje. Objašnjava da je krujska utvrda snažna iako je po veličini skromna. Nju se ne može napasti, niti je se može na bilo koji način osvojiti jer je majstorski utvrđena te se nalazi na visokom mjestu iznad četiriju oštih planina, prirodnih bedema koji Kruji daju dodatnu snagu.²⁸⁹

Barlezio Kruji pripisuje i sličan nacionalni prestiž kao i svom rodnom gradu, nazivajući je „ključem provincije“ te „stupom i prijestolnicom Epirskog kraljevstva“ o kojem su zavisili svi ostali gradovi.²⁹⁰ Franco, s druge strane, služi se konciznom i realističkom retorikom: Kruju

²⁸⁴ Barletius, *De Obsidione*, 118: *Croia civitas est Epiri regni illius validissimum munimentum et tamquam clavis firmissima. / In ea enim sunt fontes iuges ac perennes, ex quibus ei nomen inditum fuit, nam Croia, quod Epiroticum nomen est, Latine fons interpretatur.*

²⁸⁵ Ibid., 120: *Hanc urbem tam munitam Carolus quidam Sophia, regulus Epiroticus, condidit.*

²⁸⁶ Franco, *Gli illustri*, 9: *signori di Durazzo, cognominati Thopia, della discendentia di Carlo Magno. /...nella città di Croia, si e scolpita in luogo dignissimo, l'immagine del detto Carlo... ma pietraviua.*

²⁸⁷ Ibid.: *Haec non magno ambitu continetur in altissima saxi crepidine et undique praecipiti posita, campos latissimos hinc et inde habet, ubi Caesar tota acie cum Pompeio confligit. / Habet quidem agrum feracissimum atque amoenissimum, silvas vero et arbores ceteris, ut opinor, uberiores speciosaeque et ad classes aedificandas, ut quidam putant, nusquam proceriores aptioresque reperiri possunt.*

²⁸⁸ Ibid.

²⁸⁹ Ibid: *Quae quidem oppugnari nec expugnari nullo modo potest, quia natura et arte et hominum opere ex omni parte munita est;* Barletius, *Historia*, pogl. II, 15; pogl. XII, 153-155.

²⁹⁰ Barletius, *Historia*, pogl. I, 6; pogl. XII, 151; Barletius, *De Obsidione*, 118.

opisuje kao „snažan grad“ koji je dobro utvrđen na svakoj strani.²⁹¹ Za Becichema također krujska tvrđava je neosvojiva po položaju, a može se jedino osvojiti dobrovoljnom predajom.²⁹² Na kraju Barlezio dodaje da Kruja ima jednu slabu točku, a to je da zbog izoliranog položaja može biti slomljena glađu.²⁹³

Tom slabošću naposljetku je objašnjen i njezin pad. Da bi dokazao prethodne argumente Barlezio se poziva na povijest Kruje, konkretnije na rat sa Osmanlijama. Obranu Kruje dijeli na dvije epohe, tokom Skenderbegovog života i nakon njegove smrti. U *De obsidione Scodrensi* piše:

Dvojica barbarskih vladara pokušali su svim snagama opsjesti grad još za Skenderbegova života, ali su njihovi pokušaji bili uzaludni, jer im se Skenderbeg suprotstavio s iznimno velikom hrabrošću i od tada se nijedna barbarska vojska nije usudila ući i, da tako kažem, prodrijeti u Epir.

*Duo tamen ex barbarorum principibus adhuc ipso Scanderbegio vivente cum omnibus viribus suis eam obsidere tentarunt, sed eorum conatus fortissime adversante Scanderbegio ad irritum ceciderunt, quin eo vivente nullus barbarorum exercitus Epirum ingredi, ut ita dicam, et invadere ausus est.*²⁹⁴

Barbarski vladari o kojima Barlezio govori bili su Murat II. i Mehmed II.. Murat je u Kruju stigao sa snažnom i mnogobrojnom vojskom ali nije uspio pokoriti grad, da bi na kraju, tvrdi Barlezio, svjestan sramnog poraza umro od bijesa.²⁹⁵ Ova je pobjeda, ističe, Kruju učinila slavnijom od peloponeskog Argosa; dobila je darove i počasti od najznačajnijih ličnosti Europe poput Pape Nikole V., ugarskog kralja Vladislava te aragonskog i napuljskog kralja Alfonsa, itd.²⁹⁶ U Kruji je naposljetku poražen i Muratov sin, Mehmed, iako je neuspješno okružio i napao krujsku tvrđavu sa četiriju strana.²⁹⁷ Barlezio se ovdje služi metapredodžbom, jer piše

²⁹¹ Franco, *Gli illustri*, pogl. XIII, 28.

²⁹² Becichemus, *Panegyricus*, 9.

²⁹³ Barletius, *Historia*, pogl. I, 6: *Est enim Croia Epirensis imperii caput, in excelsa et preruptamontis crepidine sita.*

²⁹⁴ Barletius, *De Obsidione*, 118-120.

²⁹⁵ Ibid., 120.

²⁹⁶ Barletius, *Historia*, pogl. VI, 84.

²⁹⁷ Barletius, *De Obsidione*, 120.

da je nakon poraza Mehmed smatrao da je Kruja postala primjer neosvojivog epirskog grada i protuosmanskog otpora.²⁹⁸

Opsade Kruje opisuje i Franco. Za prvu, Muratovu četveromjesečnu opsadu, tvrdi da da je bila neuspješna kako zbog izvrsne utvrđenosti i opremljenosti grada, tako i zbog samog Skenderbega.²⁹⁹ Slično kao i Barlezio, Franco tvrdi kako su Murata zbog poraza „preplavili tjeskoba, očaj, tuga i briga“ i takav je umro, da bi se nakon njegove smrti vojska povukla u panici.³⁰⁰ Opisujući drugu, Mehmedovu opsadu, Franco spominje kako je Mehmed zauzeo sve putove prema grada kako mještani ne bi mogli pobjeći. Tražio je od njih da predaju grad uz obećanje da ih neće napasti; ponudio je i velike nagrade. S druge strane, prijetio je da će im se, ako ne predaju grad, brutalno osvetiti te da će masakrirati sve građane, bez obzira na dob i spol. Krujani su, tvrdi Franco, odgovorili kako bi :

radije umrli s čašću i slavom u službi vjere svog Gospodina Isusa Krista i njihova kneza [Skanderbega], nego da budu podvrgnuti ponižavajućem i sramotnom ropstvu.

*...volevano piu isto morir gloriosamente, et in servitio della fede del nostro Signore Giesu Christo, et loro principe, che rendersi a si vile et vergognosa seruitù.*³⁰¹

I Barlezio i Franco tako uz snažnu krujsku tvrđavu i brdo ističu ključnu ulogu Skenderbega kao zaštitnika Kruje i cijelog Epira, ali i njihovu postojanu vjeru u Boga – za koje su spremni položiti svoje živote.³⁰²

Skenderbegovom smrću 1468. god. cijela se situacija drastično promijenila. Još prije svoje smrti Skenderbeg je Kruju predao Veneciji.³⁰³ Deset godina nakon Skenderbegove smrti, dakle 1478, Kruju su okružili Osmanlije. Grad je bio u teškom stanju, ostavši bez zaliha; Turci su im ponudili da se predaju uz obećanje da neće biti kažnjeni. Međutim, Barlezio ističe, izdali su ih.³⁰⁴ Franco opisuje tragičnu scenu. Ulaskom u grad Osmanlije su, ističe, masakrirali cijelo stanovništvo, bez obzira na dob i spol; preživjele su poslali kao roblje u

²⁹⁸ Barletius, *Historia*, pogl. VIII, 98.

²⁹⁹ Franco, *Gli illustri*, pogl. XIII, 28.

³⁰⁰ Ibid., 28: *Per il qual successo su Amorph sopra preso da tante dolore assanno, tristezza, & occupation di cuore, che in pochi giorni pasio di questia vita.*

³⁰¹ Franco, *Gli illustri*, pogl. XXXVII, 78.

³⁰² Ibid.

³⁰³ Barletius, *De Obsidione*, 120.

³⁰⁴ Ibid., 116-118.

Carigrad.³⁰⁵ Predaja i pad Kruje prema njemu nije rastužila samo Skadrane, već cijeli kršćanski svijet. Kruju opisuje kao „dragocjeno bogatstvo kršćanstva“ koje je sada zlostavljaju barbari.³⁰⁶

³⁰⁵ Franco, *Gli illustri*, pogl. XLI, 84-85.

³⁰⁶ Barletius, *De Obsedione*, 118: *Quae deditio insperata Scodrenses perfecto non mediocri maerore atque dolore affecit, cum propter Christianorum velut patrimonii attractionem, quod in dies res Christiana imminueret et ad extraneos alienosque devolveretur, tum propter nimiam hostis vicinitatem, quod tam commodum, tam opportunum locum ad bellum continuandum sibi barbarus adiunxerat.*

5. Zaključak

Započeli smo ovaj istraživački rad najprije pitanjem i historiografskim problemima koji se tiču geneze ideje nacije i nacionalnim diskursom i prikazali ukratko glavne probleme i kritike koje je iznio Caspar Hirschi, ali i ostali relevantni povjesničari. Vidjeli smo značajnu ulogu razvoja kritičkog pristupa, tj. modernističke i konstruktivističke škole, koje su dovele do preokreta teze i sofisticiranija načina kako se studira i percipira nacija i geneza iste – kao društveni konstrukt. Ali kao što smo vidjeli, problematična činjenica modernista je anti-nacionalistička ideološka motivacija i teoretiziranje bez konzultacije izvora, koji su itekako krucijalni za razumijevanje dotične problematike; jedino na taj način može se analizirati u cijelosti. Koncept nacije, kao što dokazuju povijesni izvori, nije se razvio odjednom, radikalno – *ex nihilo* – kao što modernisti tvrde, već se njezin razvoj može se razumjeti i pratiti kao dug povijesni proces – od antike do kasnog srednjeg vijeka. Za razvoj i konstruiranje samog koncepta najveću zaslugu je imala elitna grupa intelektualaca – humanisti koji su se tijekom 15. stoljeća počeli javljati diljem Europe. Oni slave svoje podrijetlo, jezik, pretke i slavnu prošlost, heroje i nacionalni karakter.

Za dodatno proučavanje nacionalnog diskursa služili smo se sa imagologijom, relativno novom metodologijom koja se bavi proučavanjem stvaranje slike/zamišljanje sebe i Drugog, slijedeći primjer Zrinke Blažević koja je koristila historijsku imagologiju za analizu diskursa dalmatskih humanista po topološkim kategorijama i po shemi etnosimbolista Anthonyja D. Smitha. Blažević je također došla do sličnog zaključka poput Hirschiya, u kontekstu nacionalnog diskursa kojeg su razvili dalmatski humanisti.

U tom kontekstu, s istim metodama, analizirali smo djela albanskih humanista. Najprije smo prikazali genezu albanske nacionalne zajednice u Veneciji, te njezine specifičnosti, zajedničku kulturnu i religijsku baštinu organiziranu pod okriljem nacionalne bratovštine kao i većina drugih nacionalnih zajednica. Vrijedi spomenuti da je albanska bratovština bila među najstarijim i najbolje organiziranim nacionalnim zajednicama u Veneciji. Dio te zajednice bili su albanski humanisti poput Demetrija Franca, Marina Barlezija i Marina Becichema koji su u svečanim povodima preuzimali ulogu nacionalnih glasnika i predstavnika. U tome smo vidjeli da ključnu ulogu su imali članovi dinastije Angeli, koji su pod utjecajem talijanskih humanista razvili i podsticali humanističke ideje u svojoj zajednici i domovini, među njima i prikupljanje povijesnih dokumenata vezano za Albaniju. Posebno vrijedi spomenuti dračkog

nadbiskupa Paola Angela koji ne samo da je poticao i financirao Franca i Barlezija da pišu o nacionalnim temama, nego je utjecao na njih i samim time bio zaslužan za razvoj albanskog nacionalnog diskursa. Angelov doprinos i dalje nije prepoznat u albanskoj historiografiji, i to zbog nedovoljnih istraživanja ali i ideoloških motivacija albanskih povjesničara proteklih desetljeća.

Imajući na umu društveno–politički kontekst u kojem su djelovali albanski humanisti možemo reći da je sličan kontekstu u kojem su djelovali ostali europski humanisti, osobito oni susjedni, talijanski i dalmatinski. Dvojica od trojice albanskih humanista bili su svećenici, ali pisali su tipično kao i svi ostali humanisti religioznim i patriotskim sentimentom – *pro fide et patria*. Doduše, vjerski sentiment najviše se ističe kod Franca koji doduše ne zanemaruje ni antički kontekst. Skadarski humanisti, Barlezio i Becichemo, ističu se više po balansiranoj retorici, u kojoj su kršćanski i antički kontekst manje–više usklađeni. Razlika među njima najprije se vidi u pitanju podrijetla Albanaca, ali prilično su jedinstveni u načinu na koji pišu o etnonimu, jeziku, nacionalnom prostoru i geografiji te herojima.

Skadarski humanisti jednoglasno zagovaraju talijansko podrijetlo iz drevne rimske Albe, ali ništa manje važno nije ni antičko epirsko–makedonsko podrijetlo. Franco, s druge strane, također naglašava talijansko i epirsko–makedonsko podrijetlo, ali stvara za velikaške obitelji i alternativno franačko i španjolsko podrijetlo. Barlezio ističe zajednički albanski jezik kojim identificira Albance. Svoj narod nazivaju „Epiranima“, „Makedoncima“ i „Albancima“, te ih opisuju ratničkim narodom, nasljednicima svojih nacionalnih heroja poput Aleksandra Velikog, Pira Epirskog i napose Skenderbega. Dajući primat epirsko–makedonskom podrijetlu, albanski humanisti u nacionalni prostor ubrajaju manje–više većinu albanskih gradova, uključujući i prostore Mletačke Albanije. Imajući na umu protuosmanske ratove koje slave dominira slika Albanaca kao pobožnih kršćana (*populus Christiano*), branitelji kršćanstva i Europe (*antemuralis Christianitatis*). Njihovi heroji djeluju kao branitelji domovine (*pro fide et patria*) te odani zaštitnici Rima, Mletačke Republike i cijele Italije. Iste ideje koriste kada pišu o albanskim gradovima, posebno o Skadru i Kruji. Dok Skenderbega predstavlja kao utjelovljenje idealnog albanskog ratnika, koji je najprije prikazan dualno: kao domoljub i branitelj vjere; kao idealni kršćanski i antički knez; kao branitelj Epira i Rima.

Ovim rezultatima dolazimo do zaključka da se i među albanskim humanistima, kao i ostalim humanistima širom Europe, razvio i sličan nacionalni diskurs, s tipičnim toposima, koji su uključivali mit o podrijetlu nacije, nacionalni prostor i geografiju, nacionalnu karakterologiju, te nacionalne heroje. Rezultati potvrđuju postojanje nacionalnog i vjerskog

diskursa te mogu služiti kao kritika i nacionalističkoj i modernističkoj historiografiji. Prvoj koja negira ili minimizira postojanje dualnog vjersko–nacionalnog diskursa, i koja nekritički prihvaća neke teorije podrijetla dok druge zanemaruje; drugoj koja zanemaruje kasnosrednjovjekovni i ranonovovjekovni nacionalni diskurs. Rezultati ovog istraživanja mogu služiti za dalji poticaj za buduća istraživanja o razvoju albanskog nacionalnog diskursa.

Bibliografija

Izvori

Albrizzi, Girolamo. *Compendio storico dell'origine, fondatione e stato, privilegi, bolle etc. dell'ordine equestre imperiale Costantiniano di San Giorgio del cavaliere Gran croce storico generale dell'ordine medesimo*. Venezia: n.p., 1696.

Barletius, Marinus. *De Obsidione Scodrensi = Über Die Belagerung von Skutari*. Preveo Stefan Zathammer. Wien: Verlag Holzhausen, 2017.

_____. *Historia de vita et gestis Scanderbegi Epirotarum principis*. Venezia: B.V, c. 1508–1510.

Bechicemus, Marinus. *Eiusdem Scodrensis collectanea in primum Plinii*.“ u *Elegans ac docta in C. Plinium praelectio*, Paris: Vaenundantur Luteciae, 1519.

_____. „Panegyricus Serenissimo Principi Leonardo Lauretano Et Illustrissimo Senaturo Veneto Dictus.“ u *Opera Becichemi*. Venetiis: Bernardino De Vitalibus, 1506.

_____. *Ad Serenissimum et praestantissimum principem Augustum Barbadicum illustrissimum Venetorum Ducem*. Venezia: n.d.

Biemmi, Giammaria. *Istoria Di Giorgio Castrioto Detto Scander–begh*. 2 izd. Brescia: Dalle stampe di Giammaria Rizzardi, 1756.

Blancus, Franciscus. *Georgius Castriottus Epirensus vulgo Scanderbegh, Epirotarum Princeps fortissimus ac invictissimus suis et Patriae restitutus*. Venetiis: Marci Ginammi, 1636.

Cicero, Marcus Tullius. *Cicero: On the Commonwealth and On the Laws*. Preveo James E. G. Zetzel. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Franco, Demetrio. *Gli illustri et gloriosi gesti et vittoriose imprese fatte contra Turchi dal Sign. Don Giorgio Catriotto detto Scanderbeg, principe d'Epiro*. Preveo Giovanni Maria Bonardi. Venezia: Presso Altobello Salicato, 1584.

_____. *Veprat e Lavdishme Të Skënderbeut*. [Slavna djela Skenderbega]. Preveo Lek Pervizi. Bruxelles, 2018.

Merula, Georgius. *Bellum Scodrense*. Venetiis: n.p., 1474.

Nadin, Lucia., ur. *Statutet e Shkodres: ne gjysmen e pare te shekullit XIV me shtesat deri me 1469 | Statuti di Scutari della prima meta del secolo XIV. Con le addizio fino al 1469*, 2. izd. Tirana: Onufri, 2010.

Paulus, Jovius. *Elogia doctorum virorum ab avorum memoria publicatis ingenii monumentis illustrium*. Antverpiae: n.p., 1557.

Petrarca, Francesco. „Invective against a Detractor of Italy.” u *Invectives*, preveo David Marsh, 364–476. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008.

Piccolominei, Aeneae Sylvii. *Opera geographica et historica*. Helmstadii: Impensis Joh. Melch. Sustermanni, 1699.

_____. *Commentarii rerum memorabilium, quae temporibus suis contigerunt*. Roma: ex typographia Dominici Basae, 1584.

Sansovino, Francesco. *Historia Universale Dell'origine Et Imperio De' Turchi*. Venezia: n.p., 1560.

Literatura

Abulafia, David. „The Historical Context of the Siege of Shkodra“. U *The Siege of Shkodra: Albania's courageous stand against Ottoman conquest, 1478*. Marin Barleti. Preveo David Hosaflook. Tirana: Onufri, 2012.

Babinger, Franz. „Barleti në Enciklopedinë Italiane të Vitit 1964“. [Barleti u talijanskoj enciklopediji 1964. godine] *Gjeopolitika* 06 (2011): 142–143.

Biçoku, Kasem. *Për Skënderbeun*. [O Skenderbegu] Tirana, 2005.

_____. „Portreti i Marin Barlecit dhe një saktësim për shqiponjën e Kastriotëve“. [Portret Marina Barlecija i jedna specifikacija Kastriotovog orla] *Gjeopolitika* 06 (2011): 123–131.

_____. *Skënderbeu*. Tirana, 2005.

- Blažević, Zrinka. *Ilirizam prije Ilirizma*. Zagreb: Golden Marketing–Tehnička Knjiga, 2008.
- _____. „Imagologija.“ u: *Leksikon Marina Držića, Zagreb, LZMK 327* (2009).
- Buda, Aleks. Hyrja u *Rrethimi i Shkodrës* [Uvod u *Opsada Skadra*] od Marin Barleti, 3–22. Tirana: Botimet Naimi, 1982.
- Cantor, Norman F. *The Civilization of the Middle Ages: a completely revised and expanded edition of Medieval history, the life and death of a civilization*. Harper Perennial, 1994.
- Čoralić, Lovorka. „Mletački podanici i osmanlijski prognanici – skadarski iseljenici u Mlecima (XIV.– XVIII. st.).“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 25 (2007): 59–102.
- _____. „Iz prošlosti Paštrovića.“ *Historijski zbornik*, 49 (1996): 137–159.
- _____. „Od Ulcinja do Drača – albanski Useljenici u Mlecima (14.– 18. stoljeće).“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 29, (2011): 39–82.
- D’Andrea, David. „Charity and Confraternities“. U *A Companion to Venetian History, 1400–1797*, 421–447. Leiden: Brill, 2013.
- _____. *Civic Christianity in Renaissance Italy: the Hospital of Treviso: 1400–1530*. Rochester, NY: University of Rochester Press, 2007.
- Demaj, Vitor i Mirash Marinaj, ur. *Gjergj Kastrioti „Athleta Christi“ (Përzgjedhje studimesh të Klerikëve Katolikë)*. [Gjergj Kastrioti „Athleta Christi“ (Odabrani studiji katoličkih svećenika)] Shkodër: Botimet Françeskane, 2018.
- Dukić, Davor. „Predgovor o imagologiji.“ u *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Polje, Ivana Brković, 5–12. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- Drançolli, Jahja. „Të dhëna të reja për jetën dhe veprën e M. Barlecit.“ [Novi podaci o životu i djelu M. Barlecija] *Gjurmime Albanologjike: Seria e Shkencave Filologjike 17–18*. (1988).
- Elsie, Robert. *Historical Dictionary of Albania*. Lanham, MD: Scarecrow Press, 2010.

- _____. Historia e letërsisë shqiptare. [Povijest albanske književnosti.] Preveo Abdurrahim Myftiu. Priština: Dukagjini, 1997.
- _____. „The Christian Saints of Albania,” *Balkanistica*, br. 13 (2000): 35–57.
- Frashëri, Kristo. *Gjergj Kastrioti Skënderbeu. Jeta dhe vepra*. [Gjergj Kastrioti Skenderbeg. *Život i djelo*.] Tirana: Toena, 2002.
- Fjalori Enciklopedik shqiptarë, sv. „Frëngu Dhimitër“, [wiki.shqipopedia.org/frëngu–dbimitër](http://wiki.shqipopedia.org/frëngu-dbimitër) (pristup 1.1.2020)
- Fjalori Enciklopedik shqiptarë, sv. „Drishti“, wiki.shqipopedia.org/drishti (pristup 1.1.2020)
- Gegaj, Athanas. *Arbëria dhe Gjergj Kastrioti – Skenderbe*. Preveo Gjergj Gashi. Tuzi, Podgorica: Grafo Crna Gora, 2003.
- Grosby, Steven. prikaz *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*, od Caspar Hirschi (review no.1281) <https://reviews.history.ac.uk/review/1281> (pristup 15.3. 2021).
- Gibbon, Edward. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*. vol.6. Philadelphia: Lippincott, 1878.
- Hamiti, Sabri. „Marin Barleti (Rreth 1460–1513)“. [Marin Barleti (oko 1460–1513)] *Gjeopolitika* 6 (2011): 120–122.
- Hankins, James. *Virtue Politics: Soulcraft and Statecraft in Renaissance Italy*. London: Belknap Press, 2019.
- Hastings, Adrian. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Hoxha, Fatbardha. *Letërsi e hershme shqiptare*. [Stara albanska književnost] Shkodër: Camaj–Pipa, 2004.
- Hirschi, Caspar. *The Origins of Nationalism: An Alternative History from Ancient Rome to Early Modern Germany*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

- Ivić, Ines. „Jerome Comes Home: The Cult of Saint Jerome in Late Medieval Dalmatia.“ *The Hungarian historical review: new series of Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae* 5, no. 3 (2016), 618–644.
- Karaxha, Ilia Stavri. *Marino Becichemo Scodrensi Pater Patriae*. s.n: CreateSpace Independent Publishing Platform, 2018.
- King, Margaret L. *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*. Princeton: Princeton University Press, 2014.
- Lala, Etleva. „The Regnum Albaniae, the Roman Curia and the Western Visions of a Borderline Nobility“. Ph.D. diss., Central European University, 2008.
- Laporta, Alessandro. *La vita di Scanderbeg di Paolo Angelo. Un libro anonimo restituito al suo autore*. Galatina: Congedo Editore, 2004.
- Leerssen, Joep. „Imagologija: povijest i metoda“. u *Kako vidimo strane zemlje*, ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Polje, Ivana Brković, 169–184. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- Malaj, Edmond. „Familjet fisnike të Drishtit mesjetar“. [Plemićke obitelji srednjovjekovnog Drivasta] *Studime Historike* 3–4 (2013): 23– 50.
- Marino Manin, Lovorka Čoralić. „Bratovština svetog Jeronima u Udinama.“ *Croatica Christiana periodica* 19, br. 35. (1995): 93– 110.
- Moretti, Silvia. „Gli Albanesi a Venezia tra XIV e XVI secolo“, u. *La città italiana e i luoghi degli stranieri*, (1998.): 5–20.
- Moura, Jean– Marc. „Kulturna imagologija: pokušaj povijesne i kritičke sinteze“, u *Kako vidimo strane zemlje*, ur. Davor Dukić, Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Polje, Ivana Brković, 151–168. Zagreb: Srednja Europa, 2009.
- Mirdita, Zef. „Mbi botimin e „Historisë së Skënderbeut” të Marin Barletit në Zagreb më 1743“. [„Povijest Skenderbega” od Marina Barletija u Zagreb 1743.”] *Gjeopolitika* 6 (2011): 135– 141.
- _____. *Krishtënizimi ndër shqiptarë*. [Kršćanstvo u Albanaca] Zagreb: Drita, 1998.

Nadin, Lucia. *Ikona e Skënderbeut në jetën kulturore dhe artistike të Venedikut (Nga historia te miti: shekujt XV–XVIII)*. [Skenderbegova ikona u Venecijanskom kulturnom i umjetničkom životu (Iz mitske povijesti: XV–XVIII stoljeće)] Prevela Evalda Paci. Tirana: Akademia e Studimeve Albanologjike, 2018.

_____. „Jehona e gjatë e kujtesës të Skënderbeut në Venedik shekujt XV–XIX“. [Duga sjećanja na Skanderbega u Veneciji u 15.– 19. stoljeću] *Gjeopolitika* 6 (2011): 27–41.

_____. „La chiesa di San Sebastiano a Venezia, Paolo Veronese, le implicazioni albanesi: una storia tutta da riscrivere,“ *Palaver* Vol. 4 n.s., sv. 1. (2015): 185–254.

_____. *Migrazioni e integrazione: il caso degli Albanesi a Venezia (1479–1552)*. Rome: Bulzoni, 2008.

_____. *Venezia e Albania. Una storia di incontri e secolari legami = Venice and Albania. A history of encounters and secular ties*. Preveo: Studio Moretto Group. Venezia: Grafiche Antiga Spa, 2013.

Noly, Fan Stilan. „George Castroiti Scanderbeg (1405–1468)“. PhD. diss., University of Boston, 1945.

Norwich, John Julius. *A History of Venice*. Penguin Books, 2003.

Ndreu, Irena. „Marrëdhëniet mes kulturës venedikase dhe asaj shqiptare në periudhën mesjetare dhe pasmesjetare“. [Odnosi između mletačke i albanske kulture u srednjovjekovnoj i ranovjekovnoj epohi] Ph.D. diss., Universiteti i Tiranës, 2014.

_____. „Albanian cultural representation in the city of Venice through Albanian painters in Italy“. *International Journal of Social and educational innovation* 7. (2017): 21–34

O’Connell, Monique. „Voluntary Submission and the Ideology of Venetian Empire.“ *I Tatti Studies in the Italian Renaissance* 20, no. 1 (2017): 9–39.

Pageaux, Daniel–Henry. „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog.“ u *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, ur. Davor Dukić, 143–144. Zagreb: Srednja Europa, 2009.

Pall, Francisc. *Marino Barlezio, Uno storico umanista*. Bucaresti: Imprimeria nationala, 1938.

- Papadopoulos–Vretos, Andreas. *Compendio Dell'istoria Di Giorgio Castriotto Soprannominato Scanderbeg: Principe Dell'Albania*. Tom. 1. Napoli: Presso A. Nobile, 1820.
- Petta, Paolo. *Desopotë të Epirit e princër të Maqedonisë: Mërgata shqiptare në Italinë e periudhës së Rilindjes*. Preveo Pëllumb Xhufi. Tirana: IDK, 2000.
- _____. *Stradioti: soldati albanesi in Italia, sec. XV–XIX*. Lecce: Argo, 1996.
- Priester, Boris. „Decorations of the Kingdom of Italy from the Collection of Decorations of the Croatian History Museum.“ *Numizmatičke Vijesti* 56, br. 67 (2014): 191–191.
- Prennushi, Mikel. *Kontribut shqiptarë në Rilindjen Europiane*. [Albanski doprinos europskoj renesansi] Tirana: 8 Nëntori, 1981.
- _____. „Meshtari Dhimiter Frangu (Demetrio Franco) (1443–1525) luftëtar dhe historian i Skenderbeut.“ [Sveštenik Dhimiter Frangu (Demetrio Franco) (1443–1525) Skenderbegov ratnik i povjesničar] *Phoenix*, (1999): 77–80.
- Prifti, Stefan I. „Disa shënime për jetën, veprën dhe vlerën e Barletit si historjan.“ [Neke bilješke o Barletinu životu, radu i vrijednosti kao povjesničaru] *Gjeopolitika* 06 (2011): 77–91.
- Plasari, Aurel. *Shqipëria dhe shqiptarët në Europën e Piut II*. [Albanija i Albanci u Europi Pija II.] Tirana: IDK, 2014.
- _____. *Skënderbeu, një histori politike*. [Skenderbeg, jedna politička povijest] Tirana: Instituti i Studimeve Shqiptare „Gjergj Fishta“, 2010.
- Ravid, Benjamin. „Venice and its Minorities.“ u *A Companion to Venetian History, 1400–1797.*, 449–85. Leiden: Brill, 2013.
- Revest, Clémence. "The Birth of the Humanist movement at the turn of the Fifteenth Century." *Annales. Histoire, Sciences Sociales-English Edition* 68, br. 3 (2013): 423-456.
- Russell, Rinaldina. „Margherita Sarrocchi and the Writing of the Scanderbeide“. *The Heroic Deeds of George Scanderbeg, King of Epirus*. Prev. Rinaldina Russell. Chicago: University of Chicago Press, 2007.

Schmitt, Oliver Jens. *Skanderbeg: Der neue Alexander auf dem Balkan*. Regensburg: Verlag Friedrich Pustet, 2009.

_____. *Das venezianische Albanien (1392–1479)*. Munich: R. Oldenbourg Verlag, 2001.

Shuteriqi, Dhimitër. „Dhimitër Frëngu (1443–1525)“. *Studime Historike* 2 (1979): 147–172.

_____. *Mbi Barletin dhe shkrime të tjera*. [O Barleziju i ostala pisma] Tirana: Naim Frashëri, 1979.

_____. „Mbi Jetën e Marin Barletit“. [O životu Marina Barlezija] *Gjeopolitika* 06 (2011): 92–108

Stabile, Giorgio. „Giovanni Maria Bonardo“. U *Dizionario biografico degli Italiani*. 11. tom. Roma: Istituto dell'Enciclopedia italiana, 1969.

Stair Sainy, Guy. *The Constantinian Order of Saint George: and the Angeli, Farnese and Bourbon families which governed it*. Madrid: Boletín Oficial del Estado, 2018.

Milan Šufflay, „Državne jezgrice: Sredovječni dinaste Albanije i Crne Gore“, *Izabrani politički spisi*, priredio Dubravko Jelčić, 141–153. Zagreb: Matica Hrvatska, 2000.

_____. *Srbi i Arbanasi: (Njihova Simbioza u Srednjem Vijeku)*. Beograd: Seminar za Arbanasku Filologiju, 1925.

Špoljarić, Luka. In the Footsteps of St. Jerome: Dalmatian Humanists on their Renaissance of Letters.’ U *Panthéons de la Renaissance: Représentation des grands hommes et mythologie du temps présent (Italie/Europe, 1300–1700)*, ur. Élisabeth Crouzet–Pavan, Jean– Baptiste Delzanti Clémence Revest. Rim: École française de Rome.

_____. „Kako su hrvatski humanisti stvorili prvoga nacionalnog sveca zaštitnika.“ U *Kruna harvackoga jezika: Renesansni pisci o svetom Jeronimu*, ur. Bratislav Lučić i Luka Špoljarić, 5–22. Split: Književni Krug, 2020.

Sulstarova, Enis. *Arratisje nga lindja: Orientalizmi shqiptar nga Naimi te Kadareja*. [Bijeg s istoka: albanski orijentalizam od Naima do Kadarea] Chapel Hill: Globic Press, 2006.

Thengjilli, Petrika. *Skenderbeu. Arritje, mangësi. Pikëpamje të ndryshme*. [Skanderbeg. Postignuće, nedostatak. Različiti pogledi] Prishtinë: Artini, 2012.

Valentini, At Giuseppe (Zef). Matteo Sciambra, Ignacio Parrino. *Papa Kalisti III, Skënderbeu, Shqipëria dhe Kryqëzata (1455–1458)*. [Papa Kalist III., Skenderbeg, Albanija i križarski rat] Preveo Dritan Thomollari. Tirana: Plejad, 2009.

_____. *Skenderbeu dhe Papati 1442–1467*. [Skenderbeg i Papinska drzava 1442–1467] Prevela Ilirijana Angoni. Tirana: Plejad, 2013.

Vio, Gastone. *Le Scuole Piccole nella Venezia dei Dogi: note d'archivio per la storia delle confraternite veneziane*. Venezia: A. Colla, 2004.

Zanchin, Giorgio. „La sala dei Quaranta nel palazzo del Bo a Padova.“ *Acta medico–historica Adriatica* 5, br. 1 (2007): 9–20.